

Українські армії 1914–55

Аббот П., Пінак Є. Ілюстровано Руденком О., Адаменком Д.
Редатор серії Мартін Вінроу

ПІТЕР АББОТ, колишній університетський викладач, написав сам або у співавторстві ряд видань серії «Men-at-Arms» для вид-ва Osprey, включаючи «Men-at-Arms 379: Армії у Східній Африці 1914-18». Особливо цікавлячись арміями 19-го та 20-го століть, менш відомими англomовному читачу, збирав матеріали про різні українські збройні сили впродовж багатьох років.

ЄВГЕН ПІНАК, народився в 1977 р., закінчив Університет ім. Т.Шевченка, магістр юриспруденції, працював юристом у Києві. Вивчає військову історію, включаючи структуру, організацію та уніформу бойових частин, підтримує зв'язок із іншими однодумцями-ентузіастами із Східної та Західної Європи.

ОЛЕКСІЙ РУДЕНКО закінчив Українську Національну Академію мистецтв у 1992 р., є членом Національного Союзу Художників України. Допомагав створювати систему відзнак для України. Є дійсним членом Комісії державних нагород та геральдики при президентові України. Живе і працює в Києві.

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ	3
<ul style="list-style-type: none">• Західна й Східна Україна• Крах імперій, 1917-18 рр.• Роз'єднані Другою світовою війною	
ХРОНОЛОГІЯ, 1914-20 рр.	7
ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА	7
<ul style="list-style-type: none">• Українські підрозділи в австро-угорській армії, 1914-18 рр.• Українці в російській армії, 1914-17 рр.	
БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ, 1917-21 рр.	19
<ul style="list-style-type: none">• Колишня російська Україна (УНР): Центральна Рада, 1917-18 рр.• Колишня російська Україна: Гетьманат, 1918 р.• Колишня російська Україна: Директорія, 1918-21 рр.• Західна Українська Народна Республіка (ЗУНР), 1918-20 рр.• Буковина та Закарпаття, 1918-19 рр.• Українські повстанці, 1918-24 рр.• Українська Соціалістична Радянська Республіка, 1917-21 рр.	
МІЖВОЄННІ РОКИ	35
<ul style="list-style-type: none">• Українська Соціалістична Радянська Республіка від 1921 р.• Українці в інших східноєвропейських арміях, 1921-39 рр.• Карпатська Україна, 1938-39 рр.	
ХРОНОЛОГІЯ, 1938-45 рр.	36
ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА	36
<ul style="list-style-type: none">• Українські підрозділи у збройних силах Німеччини, 1939-45 рр.• Українська Національна Армія, 1945 р.	
УКРАЇНЬСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ, 1941-55 рр.	42
ІЛЮСТРАЦІЇ	43
АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК	48

Українські армії 1914–55

Аббот П., Пінак Є. Ілюстровано Руденком О., Адаменком Д.

Редактор серії Мартін Віндрю

Вперше опубліковано у Великобританії в 2004 вид-вом «Osprey Publishing»
Elms Court, Chapel Way, Botley, Oxford OX2 9LP, United Kingdom
Email: info@ospreypublishing.com

© 2004 Osprey Publishing Ltd.

Всі права захищені. Крім будь-якого сумлінного використання в цілях особистого вивчення, дослідження, критики або огляду згідно Закону про копіювання, дизайн та патенти 1988 р., ніяка частина цього документа не може бути відтворена, збережена в пошуковій системі або передана у будь-якій формі та будь-якими засобами, включаючи електронні, електричні, хімічні, механічні, оптичні, шляхом копіювання, записи або іншим чином, без попереднього письмового дозволу власника авторських прав. Питання слід направляти в видавництво.

СІР даних для цієї публікації можна отримати в Британській бібліотеці

ISBN 1 84176 668 2

Редактор: Мартін Віндроу
Дизайн: Алан Хамп
Показчик: Глен Саткліф
Створено Grasmere Digital Imaging Ltd, Leeds, UK

04 05 06 07 08 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

Надруковано в Китаї через World Print Ltd.

FOR A CATALOGUE OF ALL BOOKS PUBLISHED BY OSPREY
MILITARY AND AVIATION PLEASE CONTACT

The Marketing Manager, Osprey Direct UK
PO Box 140, Wellingborough, Northants, NN8 2FA, United Kingdom
Email: info@ospreydirect.co.uk

The Marketing Manager, Osprey Direct USA, c/o MBI Publishing 729
Prospect Avenue, Osceola, WI 54020, USA
Email: info@ospreydirectusa.com

www.ospreypublishing.com

Примітки автора

Вимова: Українська мова пишеться кирилицею, тому транслітерація може бути лише приблизною. Наприклад, початкові літери у словах *Heneral*, *Haidamak* or *Halychyna* можуть бути написані або як 'H' або 'G': ми зробили вибір на користь першого. Написання, яке ми використовували для таких міст, як Kyiv (Київ), Lviv (Львів) і Odesa (Одеса), так і для ріки Dnipro (Дніпро), згідно сучасної української форми. Англійські еквіваленти, надані для українських назв рангу, неминуче є приблизними.

Джерела: Велика частина інформації в цій книзі, походить з україномовних джерел, зокрема, архівних матеріалів, таких як армійські накази правил носіння одягу. Кращим загальним англійським джерелом для військових операцій і організацій є «*Ukraine: A Concise Encyclopaedia*» (2 томи), під редакцією Володимира Кубійовича, опублікована в Університеті преси Торонто (1963). Два спогади, які цитуються в тексті: Paustovsky, K., *In That Dawn*, Harville Press (London 1977); Shandruk, P., *Arms of Valor*, Robert Speller & Sons (New York 1959).

Подяки

Пітер Аббот хотів би подякувати професору бібліотеки ім. Шевченка і музею в Лондоні У.Шаяну, а також доктору С. М. Фостуну з Асоціації українських колишніх комбатантів у Великобританії за допомогу, яку вони надали йому, коли він вперше почав вивчати цю тему наприкінці 1960-х. Також Сюзан Аббот (за допомогу з фотографіями і багато інших оечей), Майклу Превезеру, Маркель Роубісек, співавтор з *Osprey* Найджелу Томасу, і знавцю військових формувань Майку Коксу, який зіграв важливу роль у тому, що він і Євген Пінак зустрілись, Євген Пінак хотів би подякувати своєму батьку Роману і матері Тетяні за підтримку в цьому почині. Також Сергію Музичуку з журналу "Однострій" за його допомогу.

Скорочення

УСС Український легіон на австро-угорській службі, 1914 р.
ЗУНР Західна Українська народна республіка, 1918-20 рр.
УГА Армія ЗУНР
УНР (Східна) Українська народна республіка, 1917-21 рр.
УЦР Центральна рада, уряд УНР
УСРР Українська соціалістична радянська республіка (більшовиків), 1919-21 рр.
ОУН Організація Українських Націоналістів в екзилі (1920-30-ті рр.)
ДУН Військові формування ОУН (спонсовані Німеччиною), 1939-41 рр.
УДП, УОП, УПП, УНС, СКВ, ОПВ
Українські поліційні та допоміжні підрозділи німецької окупаційної влади, з 1941 р.
УВВ Українське Визвольне Військо (спонсоване Німеччиною), з 1943 р.
УНА Українська Національна Армія (спонсована Німеччиною), 1945 р.
УПА Українська Повстанська Армія, 1941-55 рр.

УКРАЇНСЬКІ АРМІЇ 1914-55 рр.

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ

Українці є однією з найбільш багатостраждальних націй Східної Європи. Вони є також однією з найменш відомих націй для представників Заходу, бо мало-хто з них знає, що ХХ століття дало три окремі самоврядні українські держави перед тим, як крах Радянського Союзу в 1991 році дозволив проголосити сучасну українську державу. Більше того, найбільшою з них, а саме Українською Народною Республікою, що на території колишньої Російської імперії, в період між 1917 і 1920 роками навіть управляли три зовсім різні режими. Були також інші озброєні рухи за незалежність, усі з власним обмундируванням і знаками розрізнення. Отже цей короткий огляд призначається як введення для західного читача до цієї дуже складної теми.

Усі українські уряди першої половини ХХ століття стикалися з однією тою ж проблемою: круг потужних і хижих сусідів у поєднанні з відсутністю захищених кордонів (факт, який зберігся в самому імені країни, бо під словом «Україна» мається на увазі «прикордонна область»). Усі вони були кінець кінцем подолані, хоча й перед тим їх армії вчинили деякі героїчні вчинки перед обличчям майже непереможної переваги з боку ворогів.

Капітан Василь Дідушок, Легіон Українських Січових Стрільців, 1915. Його зірки, які вказують звання, відповідають установленій австро-угорській формі, хоча Легіон зазвичай носив їх в лінію. Стандартний комір був блакитним, але деякі особи додавали жовту торочку або обрамлення.

Західна і Східна Україна

Хоча українці зараз мають свою власну державу, важливо пам'ятати, що вони ніколи не зводилися разом під однією адміністрацією до 1945 р. Історично, головне розділення завжди було на Захід і на Схід. Це походить ще з Середніх віків, коли український центр був розділений між древнім Галицьким князівством на північних схилах Карпатських гір на заході й однаково древнім київським князівством у верхній течії Дніпра на сході. Галичина стала частиною Королівства Польського, яке інтенсивно розширювалося. Київська Держава була предтечею сучасної Росії, її культурним предком, але в певний період занепала й була поглинена її сусідами. Спочатку більшість її території також прийшла під польський контроль, але Російська Імперія, яка з'явилася на півночі, відібрала її східну частину й почала зазіхати на решту. Коли Польща сама була розділена впродовж ХVІІІ-го століття, Австрія забрала Галичину, а Росія – решту українських територій. Один бік цих історичних розділень був тим, що західні українці схильні до Грецького-католицької або уніатської церкви, яка слідує православним обрядам, але визнає верховенство Папи Римського, тоді як східні залишилися в російському православ'ї.

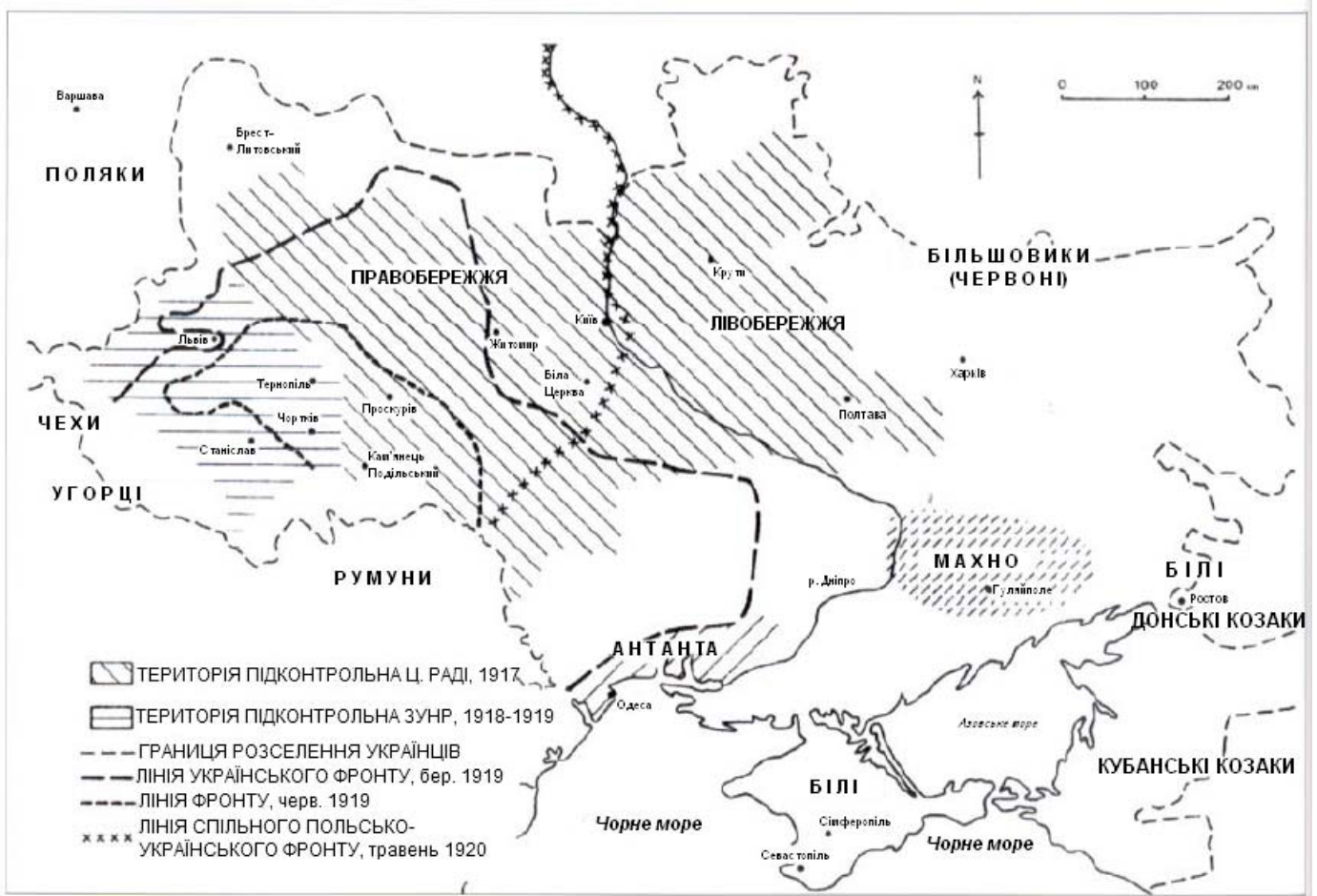
Хоча більшість з австро-угорських українців (яких часто називали «рутенцями») жили в Галичині, багато-хто з них проживав у сусідній Буковині, в той час як інші перейшли Карпати і

влаштувалися у східній частині Словаччини. Галичина і Буковина перебували у межах австрійської половини дуальної монархії, а Словаччина прийшла під угорське управління. Галичина в цілому мала істотну польська меншина, а українці були в меншості на Буковині й у Словаччині в цілому. Коли Австро-Угорська імперія розпалася в 1918 році ці конкуруючі етнічні претензії призвели до боротьби між поляками, які прагнули відродити польську державу, і західними українців за контроль над Галичиною, в той час як Буковина відійшла до Румунії, а Словаччина приєдналась до Чехословаччини.

Території, які відійшли до Росії, були від початку розділені на внутрішні райони по обидва боки Дніпра, які були відомі як «Правобережжя» (західна частина) і «Лівобережжя» (східна частина) України, що йшло ще від першого польсько-російського розділу України. Відкриті степи, які відмежовували ці області від Чорного моря, формували південне або татарське прикордоння. Довгий час це були незаселені землі, що призвело до зростання сильної, незалежної козацької традиції. Подібно до російських, українські козаки були спочатку здобичниками зі своїм самоврядуванням, багато хто з них були біглими кріпаками. Ця славна спільнота була відома як *Запорізька Січ* («січ» означає «фортеця»). У результаті, такі терміни, як «Козак», «Запорожець», «Отаман» (лідер козаків) і «Гайдамака» (селянин-повстанець 18-го століття) стали уособленням заповітних українських військових традицій, і були відроджені в якості військових назв під час ХХ-го століття, поряд з костюмами, пов'язаних з ними.

Ці незалежні українські козаки були взяті під контроль Росією у ХVІІІ-му столітті і зникли, як окрема група, за винятком певної кількості, які були переведені на причорноморські території, і в кінцевому підсумку стали кубанськими козаками. Вони

Українські території, 1917-24 рр.

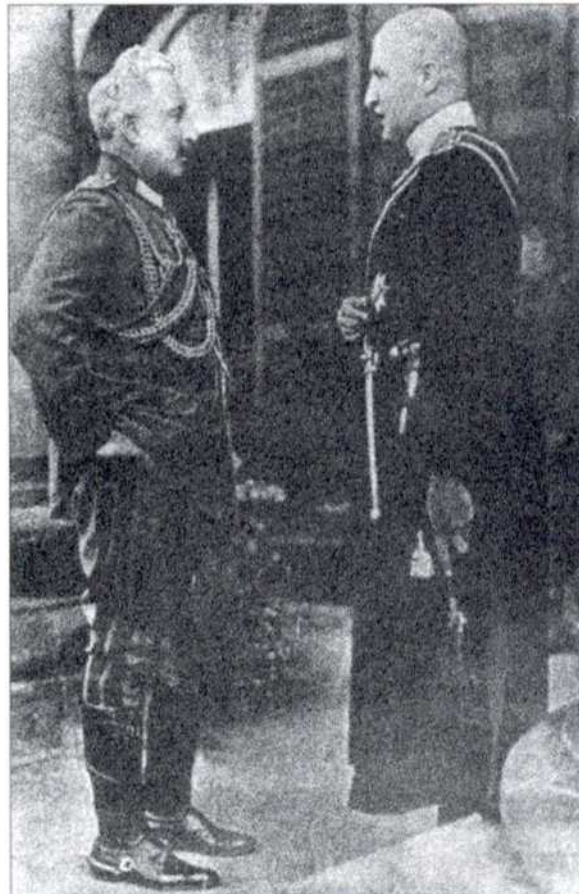
продовжували говорити українською мовою, але їхні традиції вже відрізнялися, і вони брали малу участь або взагалі не брали ніякої участі у боротьбі за національну незалежність.

По мірі того, як татари втрачали контроль над луками на півдні і південному сході, ці землі відкривалися для українських фермерів, які таким чином продовжили україномовну територію на схід до перешийка Кримського півострова і в степи на північ від Азовського моря. Ці райони, віддалені від українського центру, зазнали меншого впливу від зростання національної самосвідомості в кінці XIX століття. Території, над якими Українська Народна Республіка здійснювала ефективний контроль у 1917-20 рр., лежали головним чином на захід від Києва, і її націоналістичні впливи зачепили значно менше населення на сході, де україномовне селянство було відоме як «малороси».

В цілому, загальний рівень української національної свідомості під час Першої світової війни залишався нижче, ніж у сусідніх груп, таких як чехи чи поляки. Було, безсумнівно, багато патріотичних ідеалістів, які були готові боротися за незалежну Україну, але це почуття було сильнішим серед інтелігенції, а також серед населення Західної чи Австро-Угорської України. Багато було таких (особливо серед великих землевласників) у Російській Україні, які бачили майбутнє в рамках федерації білої російської держави. Інші, особливо міський пролетаріат у промислово розвиненій Східній Україні, безсумнівно, співчував більшовицькій справі. Нарешті, значна частина селян була апатичною або навіть вороже налаштованою, бажаючи тільки, щоб їх залишили в спокої, і належала до анархістських банд (відомих під загальною назвою «зелених»), які були особливо активні в Південній і Східній Україні під час Громадянської війни в Росії.

Крах імперій, 1917-18 рр.

Розпад Російської та Австро-Угорської імперій в результаті Першої світової війни дав можливість кожній частині України відстоювати свою незалежність. Різні традиції привели їх до створення двох окремих держав: на землях колишньої Російської імперії – Української Народної Республіки (УНР) зі столицею в Києві, і на землях Австро-Угорської імперії – Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) з центром у Львові. Ці два утворення зробили попередню спробу створити федерацію, але той факт, що у них були різні вороги (східні українці були під загрозою, як «білих» та «червоних» росіян, у той час як західні вв'язалися в боротьбу з поляками), створив суттєві проблеми. Часом кожне з цих утворень фактично було змушене укладати союз з ворогами своїх товаришів. Присутність австро-німецьких окупаційних військ до кінця 1918 року, і наступні спроби переможної Антанти (союзників) втручатися в справи так званої «Південної Росії», призвели до ще більшого хаосу – і як наслідок Україна стала полем бою, як під час Громадянської війни в Росії (1918-20 рр.), так і російсько-польської війни (1919-20 рр.).

Гетьман Павло Скоропадський (праворуч), який деякий час керував колишньою російською Східною Україною в 1918 році, з кайзером Вільгельмом II під час поїздки в Берлін у тому році. Зверніть увагу, що гетьман одягнутий в офіційно незатверджену, але дуже популярну в ті часи уніформу кавказьких козаків; він тримає невелику булаву, старий символ влади українського гетьмана – див. Іл. С2.

Панцирні автомобілі «Отаман Коновалець» та «Отаман Мельник» на службі Української Народної Республіки (УНР). Незважаючи на погану якість зображення, можна роздивитися значки у вигляді тризуба на обох автомобілях.

Фронти боротьби перекочувалися по українських землях туди й назад через відсутність в Україні природних кордонів, придатних для довготривалої оборони, та відносно невеликі розміри армій, які маневруванні на великих територіях (для прикладу, Київ змінював владу 11 разів, якщо врахувати ще й перевороти). Докладена хронологія повинна допомогти читачам стежити за подіями в цей надзвичайно складний період. На 1921 рік українські землі була розділена ще раз: Польща, Чехословаччина і Румунія поділили західну частину, а Радянська Росія захопила решту. Тим не менш, націоналістична еміграція підтримувала життя концепції української державності й навіть отримувала певну таємну підтримку від ворогів Росії, зокрема від Польщі.

Роз'єднані Другою світовою війною

Наближення Другої світової війни знову підняли українські надії, не в останню чергу тому, що розчленування Гітлером Чехословаччини в 1938 році, дозволило «русинам» Карпатської України відчутти короткий смак незалежності (це була третя, справді автономна, українська держава). Однак їх маленька країна була захоплена угорцями в 1939 (карпато-українці стверджують з деякою мірою справедливості, що саме вони здійснили перші постріли Другої світової війни). Гірше того, цинічний корисливий нацистсько-радянський пакт, який розподілив Польщу після вторгнення 1939 р., передав Галичину до СРСР, хоча вона ніколи не була частиною Російської імперії, і так тривало до 1941 року, коли німці врешті-решт вторглися на українську територію.

Відразу після вторгнення, німці були зустрінуті як визволителі, і українські добровольці кинулися під їхні кольори. Тим не менш, незалежна держава слов'ян (незалежно від того, наскільки дружня) не відповідала баченню Гітлера на підлеглий Ostland, і багато чого з цієї первісно доброї волі було безглуздо знищено нацистською окупаційною політикою. Так тривало доти, доки не стало ясно, що війна остаточно програна, і Німеччина нарешті неохоче визнала українську «незалежність». До цього часу всі українські землі були захоплені радянськими військами, ця де-факто анексія була оформлена в 1945 році, хоча деякі завзяті українські партизани продовжували боротися в 1950-х роках. Справжня української незалежність чекала розпаду радянської імперії аж на початку 1990-х років.

Треба визнати, що українські сили рідко являлися основними претендентами на владу над своїми територіями, і «дивізії» та «корпуси», описані нижче, не слід розглядати подібно сучасним західним формуванням з точки зору їх кількості, дисципліни, рівня оснащення й навіть одноманітності в одязі. Тим не менш, дуже багато чоловіків боролися й гинули за синьо-жовтий український прапор у ХХ-му столітті, і зусилля, які вони поклали на це, заслуговують того, щоб бути краще відомими, аніж зараз це є.

Враховуючи їх кількість і різноманітність, здавалося найкраще розглядати ці збройні сили послідовно, описуючи їх історію, організацію, спорядження, обмундирування та відзнаки по черзі. Однак, ті, хто в період Другої світової війни основному носили німецьку форму, часто поєднували її з різними видами українських відзнак. Відповідно ми вирішили, що краще в ілюстраціях зробити акцент на більш ранній уніформі, яка не тільки менш відома, але часто й більш мальовничіша.

Сподіваюся, ця книга зробить свій вклад, аби врятувати ці «невідомі армії» від їх відносного забуття.

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА

Українські підрозділи в австро-угорській армії, 1914-18 рр.

До 1914 року не існувало повністю українським одиниць, хоча ряд австрійських полків набирали україномовних новобранців з Галичини та Буковини, а деякі угорські полки – «рутенців» з Карпат. Галичани настільки були так лояльні до Габсбургів, що їх часто називали «східними тірольцями». Тим не менш, зростання української національної свідомості привело до зростання націоналістичних організацій, таких як «Січ» та «Сокіл», які провадили таємну парамілітарну підготовку з 1909 року. У 1913 році бачимо формування «Стільці», що наслідувало Клуб Польських Стрільців Пілсудського.

Коли почалася Велика війна, яка вибухнула в 1914 році, близько 28,000 Стрільців визвалися, щоб приєднатися до Українського Легіону, створеного на кшталт польського.

ХРОНОЛОГІЯ, 1914-20 рр.

1914	Зах. Україна (Галичина)		
Серп.	Сформовано Легіон УСС (Українських Січових Стрільців)		Перемир'я з поляками дає можливість розпочати контрнаступ. Директорія встановлює столицю в Кам'янець-Подільському
1917	Колишня російська Україна		Карпатська Україна
Бер.	Перша Російська (Лютнева) революція		Рада схвалює приєднання до Чехословаччини
Листоп.	Більшовицька (Жовтнева) революція. Центральна Рада в Києві проголошує Українську Народну Республіку (УНР)	Черв.	Зах. Україна (Галичина) УГА контратакує поляків
Груд.	Починається війна з Червоними	Лип.	Поляки оговтуються після поразки й відтісняють УГА з Галичини. УГА приєднується до військ Директорії
1918	Колишня російська Україна		Колишня російська Україна
Січ	Червоні проголошують Українську Соціалістичну Радянську Республіку	Серп.	Білі під кер. Денікіна витісняють Червоних з України. Об'єднані сили Директорії та УГА займають Київ та Одесу, але відтісняються Білими.
Лют.	Червоні беруть Київ		
Бер.	Червоні та Рада підписують Брест-Литовський договір з Центральними державами. Австро-німецькі війська входять у Російську Україну, захоплюють Київ і відновлюють владу Ц.Ради.	Вер.	Українці притиснуті наступом Білих до військ поляків та Червоних
Квіт.	Раду змінює Гетьманат		
Листоп.	Зах. Україна (Галичина) Проголошена Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР), сформована її армія (УГА). Починається війна з поляками.	Жовт.	Зах. Україна (Галичина) УГА уражена епідемією тифу
	Колишня російська Україна Антигетьманське повстання Директорії. Австро-німецькі війська погоджуються покинути Україну. Гетьман прикликає на допомогу білих росіян.		Колишня російська Україна Червоні зупиняють наступ Денікіна на Москву, контратакують, примушують Білих до відступу і знову беруть Київ. Війська Директорії уражені епідемією тифу.
	Карпатська Україна Рутенська Рада розділена на про чеські, про угорські та проукраїнські частини	Лист.	Зах. Україна (Галичина) УГА приєднується до військ Денікіна
Груд.	Колишня російська Україна Сили Директорії беруть Київ. Війська Антанти висаджуються в Одесі and clash with Ukrainians	1920	Колишня російська Україна Директорія закладає знову закладає мир з поляками, і відступає за польську лінію фронту.
1919	Колишня російська Україна	Січ.	Зах. Україна (Галичина) УГА приєднується до Червоних
Січ.	Директорія воює з Червоними, Білими, поляками, військами українців та Антантою	Квіт.	УГА ще раз змінює сторону й приєднується до спільних сил поляків та Директорії
	Карпатська Україна Чехи, угорці та румуни окупувають частину регіону		Колишня російська Україна Спільні сили поляків та Директорії наступають углиб України й відкидають Червоних з Києва
Лют.	Колишня російська Україна Директорія досягає перемир'я з румунами та Антантою, але Червоні беруть Київ	Трав.	Контрнаступ Червоних відкидає війська поляків та Директорії
		Черв.	Червоні захоплюють Київ
Бер.	Антанта евакуує війська з Одеси	Жовт.	Зах. Україна (Галичина) Російсько-польський мирний договір віддає Галичину Польщі
Трав.	Зах. Україна (Галичина) Поляки досягають переваги. Румуни окупувають Буковину.		Колишня російська Україна Російсько-польський мирний договір віддає землі колишньої російської України Червоним. Українська еміграція пізніше здійснює невдалий рейд з української території, приєднаної до Польщі.
	Колишня російська Україна Сили Директорії потрапляють в оточення під Бродами.		

Сержант / Кандидат в офіцери Українських Січових Стрільців або Легіону на австро-угорській службі, 1917 рік. Зверніть увагу на його мазепинку у якості головного убору, і зірки на комірі в лінію.

Однак австро-угорська влада спочатку прийняла тільки 2,500, і більшість українців і досі мусила служити в «німецьких» або угорських полках¹. Українці назвали добровольців *Легіоном Українських Січових Стрільців* (УСС). Вони були організовані в десять рот, і розділені на невеликі взводи по 20 чоловік для проведення розвідки. Але через великі втрати групи пізніше були з'єднані, щоб сформувати підрозділ полкового розміру, яке складалось з десяти рот (чот), об'єднаних у два батальйони, однієї кулеметної роти (з чотирма кулеметами), однієї роти легких гармат (дві гармати і два міномети), однієї саперної роти, і одного кавалерійського ескадрону (згодом розширено до двох, хоча вони, певно, були розформовані в 1917). Легіон, приділений до австро-угорського XXV корпусу, зазнав важких втрат у вересні 1916 року і був скорочений до батальйонного розміру, але був реорганізований і розширений ще раз у 1917 році.

Довоєнна уніформа Січі була кольору хакі, в той час як у Соколів була сірою. Стрільці носили уніформу кольору хакі з характерною «мазепинкою», що має нахил зовнішніх сторін та V-подібний виріз спереду. Мазепинка (див. Ілюстр. А1) була традиційним особливим козацьким головним убором, названим на честь Івана Мазепи, гетьмана, який воював проти Петра Великого на початку 18 століття.

Українські Січові Стрільці спочатку носили стару синю австрійську уніформу, пізніше – стандартну сіру. Після 1915 року колір став сіро-землянистим і мундири отримали стояче-відкладні коміри замість колишніх стоячих зразків. Обмотки, певно, були стандартними від самого початку. Кашкет мав на лівій стороні розетку із блакитної тканини з жовтою серединою. Установлена кокарда, яку носили спереду, була «німецького» зразка – блідий латунний або залізний диск із вирізаними літерами «FJ», так як Галичина і Буковина були австрійськими провінціями, хоча в деяких випадках кокарда приймала форму галицького лева. Кольоровий комір був ясно-синім²; він одержав сині та жовті смуги в 1916 році.

Австро-угорська влада розглядали Легіонерів як «нерегулярні війська», і наказом у січні 1915 року вимагала від своїх офіцерів і унтер-офіцерів носити розетки, які використовуються посадовими особами, а не шестикутні зірки регулярних KuK («Kaiserlich und Königlich» – нім. «імператорських і королівських») частин. Вони проігнорували цей наказ, хоча зірки носили розташованими в лінію, як це передбачено для військових чиновників. Зірки і мережива були зроблені сріблясті та золоті відповідно.

Модифікована форма була прийнята в 1917 році, забезпечена з власних джерел Легіону і носилася військовослужбовцями всіх рангів. Вона включала мазепинку й новий мундир на основі *Karlhuse* (тип мундиру), яку австро-угорських офіцери почали носити в цей час (див. Ілюстр. А2). Кашкет і досі мав Імператорську кокарду (тоді вже просто «К» від імені нового імператора Карла), але тканина українська кокарда збоку була замінена на металеву версію галицького лева на схилі пагорба, підписаного «УСС 1914» золотим на синьому. Ця кокарда стала живописною ідентифікацією підрозділу (як добровольче з'єднання, Легіон залишався поза структурою австро-угорських регулярних військ). Знаки відмінності залишалися австрійського зразка.

Українці в російській армії, 1914-17 рр.

До 1914 року в російській армії не існувало жодних окремих українських частин, хоча в підрозділах, розташованих в Україні, більшість

¹ Див. видання «МАН» №392 та №397, Австро-Угорські збройні сили під час Першої світової війни (1) 1914-16 та (2) 1916-18 рр..

² Ілюстр. G4 в «МАН» №392 є неправильною в цьому випадку.

складали українці. Вони також склали більшість серед кубанських козаків і значну частину терських козаків. Ці Війська мали свої окремі традиції, проте, і не були під сильним впливом відродження українського національного почуття. Не існували ніякої спеціальної української військової форми або відзнак, носилася виключно стандартна російська форма та відзнаки³.

БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ, 1917-21 рр.

КОЛИШНЯ РОСІЙСЬКА УКРАЇНА Центральна Рада, 1917-18 рр.

Після краху царського режиму в березні 1917 р., українців, які служили в російських частинах, почали об'єднуватися для формування окремих українських частин. Спочатку це був спонтанний рух серед самих військових, згодом цей процес був організований Українським генеральним військовим комітетом. Він отримав офіційний дозвіл у червні 1917 року, коли Тимчасовий уряд в Москві погодився на формування таких частин за умови, що це не зруйнує єдності російської армії.

Основними утвореннями були: *1-й Український Хмельницький Козацький* або *полк ім. гетьмана Богдана Хмельницького* (сформованого з українських вояків Київського гарнізону), три полки *ім. Шевченка* (сформовані з гарнізону в Москві), *полк ім. гетьмана Полуботка* з українських солдат на Грушках під Києвом, два полки *ім. Дорошенка* в Сімферополі та Чернігові відповідно, встановлені полки в околицях Гришина; *батальйон (курінь) ім. Наливайка*; *гайдамацькі* гарнізони в Одесі та Катеринославі; об'єднаний *Гайдамацький полк ім. Гордієнка* в околицях ст. Мир, *1-й залізничний полк під Києвом*, і *Гайдамацький Кіш Слобідської України* або *Гайдамацьке Військо в Києві*. Був навіть невеликий український підрозділ на Далекому Сході.

Деякі російські з'єднання були «українізовані», в тому числі ряд армійських корпусів на Північному, Західному, Південно-Західному та Румунському фронтах, багато з них були довоєнної формації з баз, розташованих в Україні. Деякі з них отримали нову нумерацію відповідно до нової української системи: вони включали *1-й Український* (колишній 34-й), *2-й Запорізький* (колишній 6-й), і *3-й Український* (колишній 21-й) корпуси.

У березні 1917 року тимчасовий український уряд, відомий як *Українська Центральна Рада* або просто *Центральна Рада*, був сформований у Києві («Рада» є українським еквівалентом російського слова «Совет» або збірка). Цей орган був націоналістичним і в цілому демократичним. Після більшовицької «Жовтневої революції» (листопад за новим стилем) Рада проголосила незалежність *Української Народної Республіки* (УНР), хоча й «не порушуючи федеральних відносин з Росією». У цей період Київ був ще штаб-квартирою Київського військового округу російської армії, чий старші офіцери продовжували підтримувати Москву, вони були роззброєні і вислані з країни. Нова держава прийняла жовто-блакитний прапор, жовта смуга над блакитною (довгий час розглядалися як українські національні кольори), і вибрала Тризуб (тризубець Святого Володимира Великого, великого князя Київського, що правив у 979-1015 рр.) в якості свого гербу.

Основні підрозділи під контролем Центральної Ради були *1-й Український* і *2-й Запорізький* корпуси (останній включав кавалерійський полк гайдамаків і полк кінної артилерії). Рада намагалася відкликати всі

³ Див. «МАН» №364, Російська армія 1914-18 рр.

українські підрозділи з неукраїнських регіонів Росії, але лише небагатьом вдалося повернутися, хоча *Гордієнківському полку гайдамаків* вдалося пробитися назад від Західного фронту Росії в січні 1918 року. Була зроблена спроба сформувати з тих, що повернулися, дві *Сердюцькі* (охоронні) дивізії у листопаді 1917 року. Вони включали в себе *Хмельницький, Полуботківський, Дорошенківський, Богунський та Наливайківський* полки, *Георгіївський* полк, кавалерійський полк, артилерійські та інженерні підрозділи. Тим не менш, вони були швидко розформовані.

На той момент Росія як і раніше воювала проти Центральних держав, тому протягом осені 1917 року до Києва прибула французька військова місія для координації діяльності різних сил Антанти в Україні (до них відносилися чехословацький і польський корпуси, а також самі українці), для того, щоб допомогти зберегти Румунію в конфлікті. Деякі з цих військ Антанти допомогли Раді для придушення місцевого повстання – в цей період Рада вела прозахідну політику.

Сила Ради полягала в ряді добровільних формувань, таких як *Помічний Курінь Українських Січових Стрільців* (допоміжний батальйон січових стрільців, набраних в основному із студентів Києва), і *Гайдамацький Кіш Слобідської України* на чолі з *Симоном Петлюрою* (цей підрозділ мав батальйони «червоних» і «чорних» гайдамаків та артилерійську батарею). Крім того були ще *Чорноморський батальйон*, артилерійські групи (дві батареї) і підрозділ панцерних автомобілів, посилені в січні *Гордієнківським Гайдамацьким полком*. Одним з найбільш бойових підрозділів Ради був *Галицько-Буковинський Курінь Січових Стрільців*, який складався із західних українців, захоплених росіянами в полон і направлених до великого табору для військовополонених в Києві; деякі з

них були в УСС, хоча більшість з них служили в регулярних австро-угорських полках. Цей добре навчений, дисциплінований підрозділ також відомий як «*Стрільці Коновальця*» за ім'ям їх полковника.

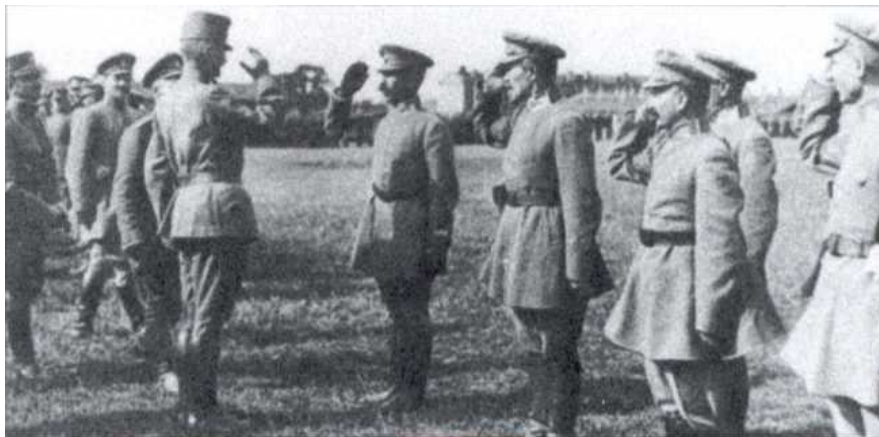
Існували також ряд добровільних місцевих сил самооборони, заснованих в травні 1917 року і відомих як *Вільне козацтво*. Такі підрозділи вперше були сформовані на Правобережній Україні, а потім поширилися на Полтавщині й решті Лівобережжя. Їх організація базувалася на сільських відділах (від 35 до 70 осіб), які були слабо організовані в волосні батальйони (курені), повітові полки та губернські бригади. Їх офіцери обиралися рядовим складом.

Спроба Ради відкликати українські частини з російської армії швидко призвела до розриву з новим більшовицьким урядом у Москві. Бої спалахнули в грудні 1917 року, і більшість з існуючих регулярних українських сил швидко розпалися. Основний опір наступаючим червоним вчинили різні добровільчі підрозділи і 16 малих батальйонів *Вільного козацтва*, сформованих із робітників Києва. Польські з'єднання Антанти в Україні також намагалися протистояти більшовицькому вторгненню, але були змушені відступити, і Київ був захоплений червоними на початку лютого 1918 року. Центральна Рада надавала перевагу доктрині створення армії за типом народної міліції, що призвело

1918: вояки «Синьожупанної» дивізії, сформованої з військовополонених в німецьких таборах (див. Ілюстр. В3). Маленькі зірки на комірі відносяться до власної системи відзнак рангу дивізії.

до фактичного розпуску решти регулярних частин в січні 1918 року. Вона спробувала перетворити Вільне козацтво в територіальну міліцію шляхом встановлення норм служби в селі і створення навчальних з'єднань (одна піхотна та одна кавалерійська рота у кожній окрузі), але на практиці вони залишалися в значній мірі локалізованими і незалежними.

Ці заходи виявилися безуспішними, і Рада була змушена звернутися до Центральних держав за допомогою, останні ж, потребуючи зерна та інших економічних ресурсів України, погодилися наполягати на визнанні більшовиками незалежності України як однієї з умов Брест-Литовського мирного договору у березні 1918 р. Нова держава швидко стала австро-німецьким сателітом, і близько 35 німецьких та австро-угорських дивізій увійшли до неї, в числі останніх й Українські Січові Стрільці. Польські війська Антанти в Україні були змушені здатися німцям, у той час як чехи відступили на схід і згодом об'єдналися у чехословацький легіон, відомий під час Громадянської війни в Росії.

Із добровольчих з'єднань, які вистояли в перших боях, були реорганізовані і переформовані у два великих корпуси: *Гайдамацький Київ Слобідської України* та *Запорізьку групу*. Остання згодом перетворилася в дивізію (поглинувши Гайдамацький полк), і брала участь в австро-німецькому наступі та визволенні Києва в березні 1918 року. Галицькі Січові Стрільці також збереглися як підрозділ, вони служили охоронцем Ради, і в березні були розширені до розмірів полку. Багато хто з новобранців були місцевими добровольцями, тому термін «галицькі» з часом був випущений.

До цього часу Рада була змушена відмовитися від своєї концепції народної міліції. Вільні козаки були розформовані в березні, і Рада тепер планувала побудувати армію, засновану на призові, яка б складалася із восьми провінційних корпусів (Київський, Волинський, Подільський, Одеський, Чернігівський, Полтавський, Харківський та Катеринославський) і чотирьох з половиною кавалерійських дивізій, але цей проект не просунувся далеко перш ніж режим був повалений в квітні 1918 року. На цьому етапі в її армії було близько 15,000 бійців, з яких 2,000 були в кавалерії, з 60-ма гарматами, 250 кулеметами і 12 бронемашинами.

Тим часом німці погодилися на формування з українських військовополонених *Синьожупанної* дивізії. Вони повинні були мати чотири піхотні та один артилерійський полк, але вони були далекими від штатної чисельності, оскільки кожна «дивізія» насправді нараховувала не більше ніж 1,200 чоловік. 1-а дивізія почала прибувати в Україну в квітні 1918 р. Австро-Угорщина формувала *Сірожупанну* дивізію з українців в таборах військовополонених, яка також мала складатися з чотирьох піхотних полків і допоміжних підрозділів.

* * *

Досі не виявлено жодних записів про будь-які офіційні українські знаки відмінності, впроваджені під час періоду «українізації», але багато

Сірожупанна дивізія, сформована з полонених в австро-угорській таборах, інспектується австро-угорськими офіцерами перед її передачею українській команді в 1918 році. Офіцери-сірожупанники носять свої знаки відмінності прямо на комір з синьо-жовтою смугою позаду. Потім вони помістили їх на українські нашивки.

**Чотири вояки
Сірожупанної дивізії, 1918
р.: при збільшенні вони
можуть бути визначені як
(зліва направо)
бунчужний, чотовий,
ройовий і козак
(прапорщик, сержант,
капрал і рядовий).**

підрозділів використовували неофіційні емблеми національних кольорів, переважно жовто-блакитні пов'язки на лівому рукаві, і тканинна розетка з жовтим центром на блакитному фоні.

Через брак інших ресурсів, війська продовжували носити царську російську уніформу. У грудні 1917 року Рада офіційно прийняла наступні зміни: тканинна розетка була збережена, хоча Січові Стрільці та інші війська Київського гарнізону використовували нестатутні кокарди у вигляді металевого щита з крилатою фігурою святого Михаїла з мечем у правій руці і щитом із галицьким левом в іншій, з тризубом над усім цим (щит був синім, а зображення та облямівка жовтого кольору). Ромбоподібні сині нашивки, обшиті жовтим кольором, були офіційно установлені для носіння на комірці тільки шинелі, тому що комір *гімнастерки* або кітеля був занадто вузьким. Також

вводилися сині погони з жовтою торочкою.

Російські звання і відзнаки були скасовані, а нові звання відповідали посадам. Знаки розрізнення склалися з срібних тасьмових шевронів вершиною догори в бік правої руки, з тасьмою із більш складним зигзагоподібним зразком для старших офіцерів наступним чином: *отаман фронту* (командувач фронтом), 3 широкі шеврони з верхньою петлею; *отаман армії* (командувач армією), 2 широких шеврони з петлею; *отаман корпусу* (командувач корпусу), 1 широкий шеврон з петлею; *отаман дивізії* (командувач дивізії), 3 широкі шеврони без петлі; *отаман бригади* (бригадний командир), 2 таких же шеврони, *полковник* (полковий командир), 1 шеврон; *осавул* (заступник полкового командира), 4 вузьких шеврони з петлею; *курінний* (командир батальйону), 3 такі шеврони з петлею; *сотник* (командир роти), 2 шеврони з петлею; *півсотенний* (командир взводу), 1 шеврон з петлею; *бунчужний* (старший сержант роти), 3 шеврони; *чотар* (сержант взводу), 2 шеврони; *ройовий* (командир відділення), 1 шеврон; *козак* (солдат), жодних знаків розрізнення.

Рід військ позначалися нашивками на блакитному комірці, офіційним трафаретним жовтим візерунком, який носився вище номера або назви підрозділу, хоча небагато підрозділів насправді дотримувалися цього; піхота повинна була носити схрещені гвинтівки, кіннота – схрещені шаблі, а артилерія – гармати. Січові Стрільці носили літери «СС» вище, ніж схрещені гвинтівки (див. Ілюстр. А3).

У квітні 1918 року указом скасовано гімнастерку на користь кітеля модного «французького» стилю, фактично ж старий одяг залишився у використанні. Формальні ранги були знов введені в той же час, але так як ніхто не хотів повернутися до старих царських погонів нові знаки розрізнення були додані до комірців. *Отаман армії* (генерал) отримав вертикальну булаву – давній український символ командира – і «L»-подібну гілку вздовж нижнього краю коміра з 2-ма маленькими зірками на кінцях гілки, *отаман корпусу* (генерал-лейтенант) – те ж саме з 1 зіркою справа; *отаман дивізії* (генерал-майор) – те ж саме, але без зірки; *полковник* – 2 смуги нижче широкої зірки; *осавул* (заступник командира полку) – 2 смуги, *курінний* (підполковник) – 1 смугу; *сотник* (капітан) – 2 вузькі смуги нижче зірки; *хорунжий* (лейтенант) – 2 вузькі тасьми, і *підхорунжий* (молодший лейтенант) – 1 вузьку тасьму. Всі зірки були п'ятикутними. Унтер-офіцери зберегли свої шеврони на рукавах.

Роди військ тепер визначалися за кольором коміра, і по облямівці навколо нижньої частини нагрудних кишень та манжетів кітеля, а так само штанів або смуг штанів – вузькі смуги для рядових, подвійні з вузькою центральною облямівкою для офіцерів, і такі ж, але ширші – для генералів. Знаки роду військ (якщо такі взагалі були) носили в нижній частині коміра нижче знаків розрізнення. Кольори були: піхота – синій з перехрещеними гвинтівками; кавалерія – жовтий зі схрещеними шаблями, артилерія – червоний з гранатою, інженерні відділи – чорний зі схрещеними лопатою і киркою, медичні відділи – малиновий, і персонал – синій. Генерали не мали знаків роду військ; офіцери Генерального штабу носили генеральську гілку на додаток до їх рангу та роду військ.

Вільні козаки, які отримували одяг із власних сіл, носили різне обмундирування, як і багато хто з добровольчих формувань. Незалежність принесла з собою хвилю ентузіазму з приводу козачого стилю. Німецькі доповіді від травня 1918 твердять, що багато хто з них носив високі шапки з довгими «конусами» (тобто *шликами* або загостреними чохлами із тканини) різних кольорів, і що вони були призначені, щоб вони виглядали більш суто українськими (див. Ілюстр. В1). Ця мода також використана у формі Синьожупанників, які носили дуже характерний наряд, що складався з довгого синього *жупану* із стоячим коміром, мішкуваті штани з того ж матеріалу, і сіра хутряна шапка з голубим шликком. Цей одяг носився із шкіряним ременем на талії й козачого стилю чоботами (див. Ілюстр. В3). Цей підрозділ мав свої власні знаки відмінності.

Сірожупанники носили коротку версію жупана із звичайними штанами, обмотками й кашкетами, всі зроблені з легкого сірого матеріалу, у цього підрозділу також були свої знаки відмінності (див. Ілюстр. D1).

КОЛИШНЯ РОСІЙСЬКА УКРАЇНА: Гетьманат, 1918 р.

Центральна Рада виявилася не в змозі підтримувати порядок. В умовах хаосу адміністрація невдовзі втратила довіру великих землевласників і представників бізнесу. У квітні 1918 року вони організували державний переворот і призначили консервативного генерала Скоропадського (командира першого російського корпусу, який був українізований, а пізніше керівника Вільного козацтва), *Гетьманом Української Держави*. Австро-німецьких окупаційні війська, бажаючи понад усе стабільності, вітали цей переворот. Скоропадський співпрацював з ними, але він був прихильником можливої федерації з білою Росією, і загальною рисою його режиму була значною мірою «русифікація».

Нова держава зберегла тризуб і національні кольори, але замінила дизайн прапора – блакитна смуга над жовтою. Січові Стрільці виступили

Січові Стрільці на службі Центральної Ради, слухають кобзаря – традиційного українського народного співака й оповідача. Деякі досі носять свою стару австро-угорську форму або однострої українського легіону, хоча більшість має нові українські зразки із знаками розрізнення зразка 1917 року та кокардою зі Святим Михаїлом.

Члени гетьманської місії в Берліні, 1918 рік. Хоча фотографія поганої якості, можна розгледіти офіцера, що стоїть, на якому спеціальний жупан для ад'ютантів гетьмана – див. Ілюстр. С3. Чинownik, який сидить, носить дипломатичну форму.

проти державного перевороту і були розформовані разом із Синьожупанниками (1-у дивізію розформовано в Києві, а другу – в Німеччині або по дорозі в Україну). Основним військовим формуванням, яке уціліло, була Запорізька дивізія (три запорізькі й один гайдамацький піхотний полк, один артилерійський та один інженерний полки, кінно-артилерійська батарея, полк панцирних автомобілів та авіаційна ескадрилья). На той момент Сірожупанники досі формувалися в Австро-Угорщині.

Скоропадський хотів продовжувати план Ради щодо створення призовної армії, але німці відразу цьому завадили. Однак, все ж у липні 1918 року на світ з'явилася *Сердюцька* (гвардійська) дивізія, яка складалася з 1-го, 2-го, 3-го та 4-го піхотних полків, Лубенського Кінного козацького полку, артилерійського полку та інженерної команди. Вона набиралася з добровольців і «селян вищого класу» так само, як царська гвардія. Сірожупанна дивізія прибула влітку 1918 року, хоча й Скоропадський не довіряв їй, скоротив її чисельність і відіслав її охороняти кордон з Радянською Росією. Так тривало до вересня 1918 р., коли почали формуватися заплановані вісім корпусів і чотири з половиною кавалерійські дивізії, але в листопаді 1918 року армія нараховувала 60,000.

Більшість офіцерів, що прийшли зі старої царської армії, забезпечували їй такий необхідний професіоналізм, але виступали за «єдину і неділиму» Росію, а не за українську незалежність. Скоропадський також сформував державну охорону, в якості жандармерії, в основному зі старої царської поліції та інших російських емігрантів, які виступали проти ідеї незалежності; державну охорону було організовано в 139 піхотних і 86 кавалерійських рот.

Гетьманські війська блокували Крим у 1918 році, доки місцевий російсько-татарський режим, який опирався, не визнав претензій Скоропадського щодо приналежності півострову до України. Скоропадський також намагався відправити «Дивізію генерала Натіїва» (насправді відділ Запорізької дивізії) на Кубань, щоб звільнити її українські райони, але німці завадили цьому.

Проросійська політика гетьмана викликала внутрішню опозицію. Коаліції проти Скоропадського вдалося змусити його повторно сформувати Січових Стрільців в серпні 1918 року. До того часу стало очевидним, що Центральні держави програли війну і що Скоропадський вже не зможе розраховувати на їх підтримку. Це підбадьорило його супротивників, і після укладення перемир'я в листопаді 1918 року вони сформували супротивний йому орган управління, відомий як Директорія, сили якої очолили Січові Стрільці; згодом Сірожупанники також приєдналися до повстання. Хоча німецькі й австрійські війська все ще були присутніми в Україні, вони не мали подальшого інтересу до війни. Більшість збройних сил Скоропадського приєдналися до Директорії, і він змушений був звернутися до тисяч білих російських офіцерів, які втекли в Україну, маючи намір приєднатися до Добровольчої армії генерала Денікіна, яка була заснована на Дону далі на схід. Вони були зібрані в «Спеціальний корпус» білих російських офіцерів: Денікін дозволяв їм боротися за Скоропадського, тому що він не довіряв українським націоналістам, але вони були не в змозі протистояти військам Директорії,

які взяли Київ у грудні 1918 року й повалили режим Скоропадського, змусивши його залишити країну. Білі росіяни, які підтримували його, приєдналися до Денікіна.

* * *

21 серпня 1918 року до уніформи були внесені зміни. Більшість родів військ зберегли стару гімнастерку, але кавалерія й кінна артилерія отримали нові зразки типу кітеля. Офіцери носили кітель із стояче-відкладним коміром і чотирма накладними кишнями зі складками; комір і манжети можливо були більш темного кольору хакі. Брюки були кольору або кольору хакі (для піхоти і інженерів), або сіро-блакитні (для інших родів зброї). Царська шинель була збережена, а у якості головного убору була м'яка кепка (див. Ілюстр. С3). Нова металева кокарда була введена в червні 1918 року: кругла, з золотистим рифленим краєм і синім центральним диском, на якому зображувався золотий тризуб. Їх було зроблено в таких кількостях, що цими знаками користувалися навіть під час Другої світової війни.

Звання і знаки розрізнення до них були також змінені в червні 1918 року. Вони наслідували царську систему у відсутності звання майора (цей ранг скасовано в 1882 р.). Погони були німецького зразка, зроблені із золотистих шнурів (сріблясті для 2-ої і 4-ої кавалерійських дивізій, інженерів, повітряних військ і допоміжних підрозділів), з маленькими синіми нашивками, вплетеними з інтервалом, на підкладці кольору роду військ. Генеральські погони були широкими, з чотирма переплетеними шнурами; погони старших офіцерів були вузькими, з двома центральними переплетеними шнурами, оторочені по краях двома прямими шнурами; погони молодших офіцерів мали чотири прямі шнури. Ці погони мали ті ж знаки розрізнення діючого зразка.

Ці погони відрізнялися від царських зразків тим, що були клиновидні, із закругленими вершинами, а всі офіцери, окрім генералів, носили чотириконечні ромби, а не зірки. Погони були кольору хакі, з шнурками більш темного відтінку. Генерали мали темні шнуркові смуги, розташовані зигзагоподібно по центру погона, в той час як у інших офіцерів були дві або одна шнуркові смуги, простягнутими по центру⁴. Звання і знаки розрізнення були наступними: *генеральний бунчужний* (генерал), зигзагоподібний шнурок зі схрещеними булавами; *генеральний значковий* (генерал-лейтенант), зигзагоподібний шнурок з однією вертикальною булавою; *генеральний хорунжий* (генерал-майор), зигзагоподібний шнурок без знаків; *полковник*, подвійна смуга, 2 ромби; *військовий старшина* (підполковник), подвійна смуга, 1 ромб; *сотник* (капітан), одна смуга, 2 ромби; *значковий* (лейтенант), одна смуга, 1 ромб; *хорунжий* (молодший лейтенант), одна смуга без знаків. Тільки офіцери усіх рангів, що брали участь у воєнних діях, носили додаткові золотисті або сріблясті шнуркові смуги на погонах. Звання також визначалося за допомогою косих смуг на штанах, які були широкими і подвійними для генералів, широкими – для старших офіцерів і вузькими – для молодших офіцерів.

Знаки розрізнення для призованих унтер-офіцерів були: *бунчужний* (старший сержант), зелена окантовка до погонів і зелена петля посередині; *чотовий* (сержант), зелений окантовка до погонів; *ройовий* (капрал), зелена петля посередині; *козак* (солдат), без знаків розрізнення. Регулярні унтер-офіцери носили жовті знаки розрізнення й окантовку: бунчужний мав довгу пряму смугу та 2 поперечні короткі смуги; чотовий – те ж саме, але без поперечних смуг; ройовий мав тільки окантовку.

Положення, випущені в червні 1918 року і розширені в серпні, визначали кольори родів військ, які треба носити у вигляді облямівки навколо козирка кашкету, коміра, погонів, клапанів нагрудних кишень та манжетів, а також коміри шинель і смуги на штанах офіцерів. Кольори були наступними:

Офіцери полку Чорних Запорозжців на службі УНР. Зверніть увагу на жупан, чорні шапки і нестатутне розміщення знаків розрізнення, введених у квітні 1919 р. Чоловік справа носить «емблему смерті» (мертвої голови) нижче національної кокарди на кашкеті.

⁴ Ілюстрації знаків розрізнення в україномовній Енциклопедії 30-х років ХХ ст. не відповідають дійсності в ражі випадків.

Офіцери УНР, 1920-21 рр. Зверніть увагу на військового чиновника (перший праворуч), з його відмітним коміром. Другий чоловік, що сидить, ліворуч є полковник Павло Шандрук, майбутній командувач Української національної армії в 1945 році.

гетьманський штаб та охорона, червоно-коричневий; генеральний штаб, білий, з подвійними малиновими смугами; піхота, малиновий; кавалерія, жовтий; артилерія та інженерні частини, червоний; повітряні війська, чорний (з чорними штанами); юстиція, зелений, медичні служби, коричневий; топографічна служба, темно-синій. Лікарі також носили кадуцей (жезл, оббитий двома зміями) на погонах, ветеринари – одну змію, а фармацевти – дві переплетені змії навколо чаші.

Хоча основна форма одягу продовжувала залишатися російського стилю, Скоропадський намагався створити відповідну уніформу козацького характеру (Ілюстр. С2). Перша з такої спеціальної уніформи (указ від 11 серпня 1918 р.) була введена для Лубенського сердюцького кінного козачого полку. Ця версія одягу мала низьку білу папаху з жовтим верхом і «V»-подібним розрізу спереду, яка носилася з білим пером. Куртка гусарського стилю була синьою, з блакитними загостреними манжетами і п'ятьма рядами білих перехрещених ліній на грудях із гудзиками в центрі перехрещення ліній. Були також широкий пояс і червоні штани з гусарськими чоботами. Повсякденна куртка не мала перехрещених ліній, і схоже була на петлицях. Кашкет був синього кольору з жовтою смугою і білим кантом.

3 липня введено спеціальну форму для гетьманської охорони і Генерального штабу, а 31 серпня і для Сердюків (хоча останні фактично не отримали її): довгий жупан кольору хакі з сіро-блакитним кашкетом та бриджами, і високими чоботами. Охорона і Генеральний штаб мали чорну хутряну шапку з маленьким білим шликом. Жупан був односторонній з широкими лапами до середини стегна і складками на спині. Жупан мав стоячий комір, погона, великі рукави, що звужувалися до жорстких манжет, косі прорізи кишень з клапанами на трьох гудзиках на кожній стороні, але без нагрудних кишень; жупан спереду застібався дев'ятьма маленькими гудзиками. Вершина та перед коміра, кишень, поли і задні шви жупану були облямовані темно-зеленими шнурками, форма також доповнювалася шевронами, що нашивалися зверху від краю манжетів, і дев'ятьма *бранденбургами* (орнамент із тасьми з петлями для застібання одягу) на грудях. Вони були простими для Генштабу й охорони, але для *значкових* (ад'ютантів гетьмана) вони увінчувалися невеликими орнаментами у вигляді конюшини (трилисника), зі схожими трилисниками спереду на полах кітеля, позаду, і на кінці уланського типу шнурка, який протягувався через плечі позаду (див. Ілюстр. С1). Жупан рядових був трохи коротшим, і у них не було штанів зі смугами. Дивізія Сердюків повинна була мати бранденбурги, але без іншого обплетення. Підрозділи Сердюків мали особливі кокарди, що склалися з *кавалерійського хреста* (cross pattée/formy) із загостреними кінцями і диском з вибитим тризубом у центрі, що спирається на схрещені булави. Генеральний штаб і охорона гетьмана носили стандартну кокардою нижче перехрещених булав.

Сердюцькі полки відрізнялися між собою кольором околиці кашкетів, обляміркою коміра, погонами чи їх обляміркою, шинелями й гудзиками. 1-ий полк носив малинові із золотими гудзиками; 2-й – малинові зі срібними гудзиками; 3-й – помаранчево-жовті, з блакитною обляміркою коміра й золотими гудзиками, а 4-й – те ж саме, але зі срібними гудзиками.

КОЛИШНЯ РОСІЙСЬКА УКРАЇНА:

Директорія, 1918-21 рр.

У грудні 1918 року Директорія відновила Українську Народну Республіку. Вона зберегла тризуб і синьо-жовтий прапор гетьмана. Новий режим незабаром був розділений старою боротьбою між націоналістами та російськими федералістами; останні програли, і Директорію очолив динамічний лідер, Симон Петлюра. Він встановив дружні стосунки із галицькою Західно-Українською Народною Республікою (ЗУНР – див. нижче), і проголосив створення спільної Української Республіки із ЗУНР, як її «Західною областю», хоча подальші заходи щодо об'єднання було відкладено.

УНР довелося зіткнутися із загрозливою кількістю ворогів. На північному сході був ворожий «червоний» український уряд, підтримуваний більшовиками з Москви. На південному сході біла російська Добровольча армія генерала Денікіна просувалася на північ. Тим часом новий уряд Польщі заявив претензії щодо деяких територій УНР на Волині на північному заході, і його війська наступали, щоб оволодіти цими землями, в той час як румуни вимагали більше землі на південному заході. Крім того, переможна Антанта, стурбована новим більшовицьким урядом в Москві, прагнула заповнити вакуум, утворений відступаючими австро-німецькими військами, і війська Антанти під французьким командуванням висадилися в Одесі в грудні 1918 року. Українці протистояли їм, частково тому, що французи перейшли на бік місцевих білих росіян.

Переворот Директорії був очолений новосформованими Січовими Стрільцями. Іншими утвореннями, які пережили розпад Гетьманату були Запорізький корпус і відділи Сірожупанної та Сердюцької дивізій. Крім цих сил війська нового режиму складалася з безлічі дуже дрібних партизанських загонів, багато з них були недовговічними: або саморозпускалися, звертаючись до бандитизму, або навіть приєднувалися до червоних. До них відноситься Дніпровська повстанська дивізія (розпалася на окремі партизанські загони вкінці 1918 р.); *Чорноморська дивізія*; *Київська Селянська дивізія*, *Запорізька Січ* (ще один відділ, сформований отаманом, тобто місцевим польовим командиром); *Волинська дивізія* (колишні гетьманські війська), 1-ий галицький полк (із західних українців, яких захопили в полон під час служби в австро-угорців), і чеський «русинський» полк. Тим не менш, деякі з цих дивізій мали тільки 400 чоловік, а в цілому, Директорія мала приблизно 40,000 регулярних військ і близько 100,000 партизан.

Директорія проголосила загальну мобілізацію, але не вистачало засобів для її вдалого здійснення. Це сприяло формуванню багатьох напівавтономних відділів, очолюваних місцевими отаманами – місцевими лідерами, які отримали кошти від Директорії і теоретично підпорядкувалися їй, але залишалися в значній мірі автономними на практиці. Намагаючись централізувати управління, основні підрозділи на місцях були зведені в чотири спеціальні групи. Це були *Лівобережна група*, яка протистояла як

Офіцери УНР 1-го кавалерійського батальйону ім. Устима Кармелюка (у центрі його командир полковник Ігор Троцький), сфотографовані в Умані в кінці зими або навесні 1919 року.

червоним, так і білим росіянам на сході, *Північна* або *Правобережна група*, яка боролася з червоними й польськими війська на півночі; *Південна група*, яка боролася з французами, і *Дністровська група* (фактично армія ЗУНР), яка боролася з румунами.

Ця спроба воювати відразу на чотирьох фронтах ясно що була самогубством, тому Директорія швидко дійшла згоди з французами та румунами, що дозволило перекинути війська на північ в лютому 1919 року.

Французької місія поїхала до Києва, а французькі війська та війська інших країн-учасниць Антанти зайняли низку ключових міст на півдні країни. Антанта хотіла схилити українців до співпраці з білими, і запропонувала оснащення для 300-тисячної армії, але Денікін відмовився вести переговори з «сепаратистами», так що боротьба з білими тривала.

Тим не менш, червоні на північному сході залишалися основною загрозою. Боротьба спалахнула на цьому фронті на початку січня 1919 року, і українці були відкинуті. Багато хто з місцевих повстанських сил виявилися ненадійними, а Київської Селянська дивізія фактично приєдналася до ворога (хоча в травні вона знову перейшла на інший бік). Київ був захоплений на початку лютого 1919 року, а в березні червоні відтіснили основні сили УНР до фронту польських військ на Волині і відрізати від них південні підрозділи, які були змушені відступити в Румунію, де були інтерновані. Між тим, окремі червоні з'єднання, що діяли на півдні, відтіснили війська Антанти назад в Одесу. Моральний дух експедиційних сил Антанти був низьким, і французька команда евакуювала порт у квітні, позбавивши Директорію можливого союзника.

У травні 1919 сили Директорії були затиснуті у вузьку смужку землі поблизу міста Броди. На даний момент вдалося домовитися про перемир'я з поляками. Армія була реорганізована в три групи (Січових Стрільців, Запорізьку та Волинську), плюс четверта південно-східна бойова група. Забезпечивши собі тил шляхом перемир'я з поляками, армія була у стані просунутися на південний схід, щоб очистити від червоних більшу частину Поділля і встановити столицю Директорії в Кам'янці-Подільському. Ці сили були об'єднані в 12 повнорозмірних дивізій, кожна з трьох піхотних полків (три батальйони кожний), три артилерійські дивізіони (три батареї в кожному), технічний батальйон і кавалерійський відділ. Ці дивізії були потім розбиті на п'ять груп: *Січові Стрільці* (9-а, 10-а й 11-а дивізії, загальна кількість до 4,700 бійців), *Запорізька група* (6-а, 7-а й 8-а дивізії, близько 3,000 бійців), *Волинська група* (1-а і 4-а з іншими підрозділами, складала 4,000 бійців); *3-я «Залізна» дивізія Удовиченка* (1200 бійців) і *група отамана Тютюнника*, яка складалася з Київської Селянської дивізії, що повернулася, Запорізької Січі та інших повстанських з'єднань, перетворених у 2-у, 5-у та 12-у дивізії). Спроба забезпечити кожену групу бригадою кавалерії і батареєю важкої артилерії не вдалося через брак ресурсів.

ВИЩЕ: група офіцерів УНР у Польщі, 1921. Зверніть увагу на відмінності в їх кітелі, і пілотку, яку носить одна людина позаду.

НИЖЧЕ: сотник (капітан) УНР, що носить значок у вигляді тризубу на плечі, як встановлено у липні 1919 року.

Хорунжий УНР (молодший лейтенант) носить знаки розрізнення введені в квітні 1920 р.

Спроба стандартизації лише частково була успішною, а група Січових Стрільців як і раніше залишалася найкраще оснащеною з усіх утворень.

У червні 1919 війська Директорії були об'єднані з армією Західно-Української Народної Республіки (УГА), яка була витіснена з Галичини наступаючими поляками. Ця сила зберегла свою власну ідентичність.

Тим часом, у травні 1919 року війська Денікіна перейшли в наступ проти червоних, у чому їм допомогла хвиля стихійних селянських повстань в тилу останніх. Війська Денікіна витіснили їх з більшої частини Східної та Центральної України протягом літа і осені. Сили Директорії скористалися цим для наступу, і в серпні знову захопили Київ, але відразу ж були вибиті звідти денікінцями. Під час цієї кампанії війська Директорії й УГА діяли спільними силами.

Замість того, щоб зосередитися на боротьбі проти червоними, Денікін продовжував наступати проти українців, і йому вдалося змусити їх відступити в трикутник, обмежений на півдні силами Денікіна, поляками на північному заході і червоними на північному сході. Охоплений відчаєм, Петлюра заключив ще одне перемир'я з поляками у вересні 1919 року. Це призвело до розколу із західними українцями, які були налаштовані проти поляків, і в кінці кінців УГА перейшла в листопаді до денікінських військ.

Тим часом, червоні розпочали контрнаступ проти військ Денікіна, чий відступ перетворився на втечу протягом жовтня та листопада, і червоні знову повернулися в Україну. Поляки також слідували за відступаючими денікінцями в південно-східному напрямку разом з армію Директорії, яка самостійно діяла поруч з ними. В результаті утворюється лінія фронту, яка охоплює частину старої території УНР. Сили Директорії під час цієї «Зимового походу» налічували 3,000-6,000 чоловік, об'єднаних у три групи (Запорізьку, Волинську і Київську), які були перейменовані в дивізії в січні 1920 року. Січові Стрільці Коновальця (частина яких були галичанами) відмовилися служити поряд з поляками і були розформовані. Інші підрозділи були знищені епідемією тифу в листопаді-грудні 1919 року, а ті, що вижили відійшли на північний захід за лінію польського фронту. Потім їх перемістили на північ, у район Новоград-Волинського, для відновлення.

Поразка Денікіна залишила червоних і поляків наодинці, при цьому Директорія опинилася в становищі другорядного союзника останніх. Далі наступив період відносного затишшя, коли обидві сторони збирали свої сили. У січні 1920 року поляки погодилися допомогти переформувати дві українські дивізії – 2-у та 6-у, остання набиралася із галицьких полонених та інтернованих. Договір Польщі та УНР у квітні 1920 року передбачав спільні дії під загальним польським командуванням, а також переозброєння армії УНР поляками. В результаті, коли російсько-польська війна спалахнула знову, переоснащені сили Директорії співпрацювали з поляками під час їхньої київської кампанії. 2-а дивізія входила до складу 6-ої польської армії, а 6-а – була частиною 3-ої польської армії. Спільні польсько-українські сили захопили Київ і більшу частину Правобережної України і відновили владу Директорії в столиці.

Відновлений режим знову приступив до роботи по розбудові армії УНР. У травні 1920 року армія була реорганізована в шість дивізій: 1-а Запорізька, 2-а Волинська, 3-я Залізна, 4-а Київська, 5-а Херсонська і 6-а Січова Стрільська (названий так на честь розформованої групи Січових Стрільців). Кожна дивізія повинна

Генерал-поручник армії УНР (генерал-лейтенант) Володимир Сікевич. Хоча ця фотографія була зроблена близько 30 років після Великої війни, він все ще одягнений у так званій «френч» з коміром зразку 1920 року (з якоїсь причини він носить одну зірку, яка відповідає званню генерал-майора). Зверніть увагу на облямівку коміра, погони і клапани кишень (див. Ілюстр. С1). На шиї він носить російський орден Святого Володимира, а на грудях – хрести УГА і Симона Петлюри.

була мати три бригади з артилерією, плюс один кавалерійський і технічний полки, хоча тільки 1-а і 6-а дивізії досягли цієї структури. Також була сформована кавалерійська дивізія з шістьма полками. Усі відділи мали бути пронумеровані послідовно, хоча неминуче існували деякі прогалини. Була зроблена спроба сформувати шість резервних бригад для забезпечення підкріплень, але це було лише частково виконано, і пізніше вони були сформовані у двохбригадну кулеметну дивізію.

Коливання російсько-польської війни тривало. Після відступу перед лицем наступу Червоної армії влітку 1920 р., армія Директорії формує південне крило польського осіннього наступу, очистивши від червоних Галичину і знову відвоюючи деякі території УНР поблизу Кам'яця Подільського. Зайшовши у глухий кут, поляки і червоні уклали перемир'я в листопаді 1920 року. Після його оголошення, розчаровані сили УНР почали самостійний наступ в окуповану Радянським Союзом Україну, при підтримці білої Окремої 3-ї армії (одна піхотна та одна кавалерійська дивізія), яка визнала українську незалежність. На даний момент УНР армія складалася з 39,000 чоловіків та 8,000 коней, 675 кулеметів, 74 гармат, двох бронепоездів і трьох літаків. Цей так званий наступ був ненабагато більшим, ніж великий рейд, і був швидко переможений. Українці були змушені повернутися в Галичину, яка офіційно стала польською територією внаслідок Ризького мирного договору в березні 1921 року.

Українські збройні сили продовжували існувати протягом ще деякого часу. У жовтні 1921 Тютюнник за наказом Петлюри повів 1,500 добровольців в інший рейд на північний захід України, розділених на дві групи, Волинську та Подільську. Цей рейд теж був невдалим, і в кінцевому підсумку вояки армії УНР армії розійшлися. Певна кількість її командирів була взята в якості «контрактників» до польської армії.

* * *

Уніформа продовжувала розвиватися за Директорії. Спочатку була зроблена спроба поширити «національний» стиль Скоропадського на всю армію. Парадна уніформа, введена 8 січня 1919 року, складалася з чорної хутряної шапки з білим пером, синього жупану з срібною торочкою спереду, тканинного поясу, колір якого відповідав роду військ, кольорового коміра і загострених манжет та червоних штанів. Польова уніформа, введена у той самий час, нагадувала уніформу Сірожупанної дивізії, з сірим хутряним кашкетом, жупаном та штанами. Шлік, комір, облямівка манжет та смуги на штанах відповідали кольору роду військ: Генштаб – коричнево-червоний, піхота – малиновий, кавалерія – жовтий, артилерія – червоний, інженерні та технічні війська – чорний, медичні служби – коричневий, і ветеринарні служби – фіолетовий. Нова металева кокарда, встановлена 26 січня 1919 року, була з синього овалу із золотом тризубом, оточеним золотим декоративним промінням на блакитному фоні, однак насправді вона так ніколи і не використовувалась.

Введені наступні звання: *корпусний отаман, дивізійний отаман, бригадний отаман* (командири корпусу, дивізії і бригади відповідно); *полковник, військовий старшина, курінний* (командир полку, заступник командира полку і командир батальйону); *сотник, хорунжий* (командири роти і взводу відповідно); *бунчужний, чотовий* (старший сержант роти, сержант взводу); *ройовий* (командир відділення) і *козак* (солдат). Ймовірно, що жодних офіційних малюнків знаків розрізнення не збереглося, але очевидно, що їх носили на прямокутних комірах. Так генерали носили коміри із зигзагоподібними шнурками та від одної до трьох зірок або без зірок, старші офіцери – 2 прямих шнурки з однією або двома зірками або без зірок, молодші офіцери – 1 прямий шнурок з 1 зіркою або без неї, а унтер-офіцери – від одного до трьох вертикальних шнурків.

Ця уніформа зазнала змін 24 квітня 1919 року. Ця версія одягу була скасована, оскільки влада визнала, що ситуація була не підходящою для такої

фривольності). Сірий жупан залишався до 30 червня в якості альтернативи шинелі, але потім зник. Нова, більш традиційна уніформа включала кашкет кольору хакі, кітель і галіфе. Кітель мав чотири накладні кишені й вертикальні смуги по обидві сторони від грудей, як стрілецька куртка «Норфолк», (див. Ілюстр. Е2). 30 червня військові чиновники отримали чорну уніформу з кітелем із відкритим коміром, білою сорочкою і чорною краваткою.

Члени групи отамана «Орла», 1919 р. Ці партизани носили різну форму, у тому числі гімнастерку, як на бійці зліва. Офіцери (крайні справа і зліва) є поляками.

Ще один набір знаків розрізнення був введений у вигляді шеврони, що вказували вгору, на манжетах. Простір між найнижчим шевроном і верхньою частиною манжети кольору роду військ (див. Ілюстр. Е1). *Головний Отаман* (головнокомандувач) носив 2 шеврони, верхній утворював петлю конюшини; *Наказний отаман* (заступник головнокомандувача) – 1 шеврон, а *військовий міністр* – 3 широкі шеврони з петлею вище. Всі троє мали тризуб на манжеті. *Кошовий отаман* (корпусний генерал) мав 3 широкі шеврони з петлею вище; *отаман* (генерал) – 2 шеврони; *полковник* – 3 шеврони середнього розміру; *осавул* (підполковник) – 2; *сотник* (капітан) – 3 вузькі шеврони з петлею вище; *чотар* (старший лейтенант) – 2; *хорунжий* (лейтенант) – 1, а *підхорунжий* (молодший лейтенант) – 1 без петлі. *Бунчужний* (старший сержант) мав 4 ще більш вузьких шеврони; *чотовий* (сержант) – 3; *ройовий* (капрал) – 2; *гуртковий* (молодший капрал) – 1, а *козак* (солдат) був без розпізнавальних знаків.

Рід військ визначався за кольором коміра і значками на його обох сторонах. Деякі з кольорів були змінені: члени Генштабу тепер носили малиновий колір з білою облямівкою; піхота – світло-блакитний з перехрещеними гвинтівками; кавалерія – жовтий зі схрещеними шаблями; артилерія – червоний зі схрещеними гарматами; кулеметники – чорний з кулеметом; транспортні служби – чорний з крилатим колесом; телеграфісти – чорний з схрещеними блискавками; інженери – чорний зі схрещеними лопатою та сокирою; медичні служби – коричневий з кадуцеем, а військово-повітряні сили – вишнево-червоний з крилатим пропелером або з повітряною кулею. Значки були позолоченими, за винятком кавалерії, яка носила сріблясті. Офіцери Генерального штабу носили чорні коміри з білим кантом. Після 30 вересня випускники Імператорської Російської академії Генерального штабу носили чорні коміри з кантом кольору того роду військ, в якому вони на той час перебували.

Знаки були змінені ще раз 30 липня 1919 року. Кокарда, введена в червні 1918 року, була відновлена – позолочений тризуб на синьому диску оточений позолоченим рифленням. Кольорові коміри, які позначали рід військ, були відмінені, і тепер знаки, що вказували звання і рід військ, носилися прямо на комірі, перше з правого боку, інше – з лівого. Генерали носили знаки з обох сторін. Знаки відносно звання були наступними: *Головний Отаман* (головнокомандувач) – тризуб у половинці вінка; *отаман* (генерал) – тризуб на

Молодші офіцери армії УНР у різноманітному зимовому одязі, 1920 р.

Козак (рядовий) армії УНР з відділу Січових Стрільців у березні 1919 року, носить російську версію шолома Адріана, зі знаком мертвої голови, намальованою спереду.

Отаман Божко, самовільний командир Запорізької Січі, який використовував деякі козацькі реліквії, взяті з музею, знаходиться попереду в центрі у вовняній шапці й довгому жупані. Комір на шинелі, що його носить офіцер зліва від нього, є єдиним відомим зображенням знаків відмінності в січні 1919 року.

вертикальний синьо-жовтій смузі; *полковник* – 2 вертикальні смуги з 2-ма запонками позаду; *осавул* (підполковник) – 2 смуги, 1 запонка; *сотник* (капітан) – 1 смуга, 3 запонки в трикутник; *чотар* (старший лейтенант) – 1 смуга, 2 запонки; *хорунжий* (лейтенант) – 1 смуга, 1 запонка, і *підхорунжий* (молодший лейтенант) – 1 смуга. *Бунчужний* (старший сержант) носив 4 запонки в прямокутник; *чотовий* (сержант) – 3 запонки; *ройовий* (капрал) – 2 запонки; *гуртковий* (молодший капрал) – 1 запонку.

Рід військ тепер визначався за тканинним тризубом відповідного кольору на лівому рукаві. Знаки на комірі по всій видимості залишилися незмінними, як і більшість кольорів роду військ. Залізничні війська від 24 квітня носили зелений колір, а Генеральний штаб – дубове листя на чорному тризубі з білим кантом.

Ще раз звання і знаки розрізнення були сильно змінені 16 квітня 1920 року. Комірці кольору роду військ були відновлені, тепер уже з потрібним загостреними кінцями. *Генерал-полковник* мав плетений тризуб із 3-ма зірками позаду; *генерал-поручник* (генерал-лейтенант) – те ж саме з 2-ма зірками; *генерал-хорунжий* (генерал-майор) – те ж саме з 1 зіркою; *полковник* – 3 горизонтальні смуги; *підполковник* – 2 смуги, *сотник* (капітан) – 3 зірки над 1 смугою; *поручник* (старший лейтенант) – 2 зірки, 1 смуга; *хорунжий* (лейтенант), – 1 зірка, 1 смуга; *підхорунжий* (молодший лейтенант) – 1 смуга; *бунчужний* (старший сержант) – 5 зірок, *чотовий* (сержант) – 4 зірки, *ройовий* (капрал) – 3 зірки; *гуртковий* (молодший капрал) – 2 зірки, *козак* (солдат) – 1 зірка. Ці значки були золотими для бойових родів військ і срібні для Генштабу та допоміжних родів військ. Військові чиновники та інших невійськові носили прямокутні коміри із срібними знаками розрізнення.

Безсумнівно, що на практиці ці знаки розрізнення були дуже різноманітними. На фотографіях видно, що були зірки з п'ятьма, шістьма та сімома кінцями, а офіцерські мундири відрізнялися за кількістю гудзиків і стилю клапанів кишень. Солдати носили навіть ширше різноманіття одягу. Павло Шандрук відзначає, що на початку 1919 року тільки один з десяти чоловік його підрозділу мав хороше взуття, і що більшість носили цивільний одяг, хоча йому пізніше вдалося отримати для них форму й сталеві шоломи у Києві. Пізніше в тому ж році він змушений був видати іншому підрозділу товсті білі сорочки і взуття з брезентового матеріалу. Сталеві шоломи були зразка російського «Адріана», з тризубом (або іноді мертвою головою) намальованим спереду чорним або жовтим кольором.

ЗАХІДНА УКРАЇНЬСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА (ЗУНР), 1918-20 рр.

Після поразки Австро-Угорської імперії, усі її підлеглі народи намагалися утвердити свою незалежність. Українська Рада в Галичині так і зробила в листопаді 1918 року, і сформуvalи Західну Українську Народну Республіку або ЗУНР. Прапор мав дві горизонтальні смуги – блакитна над жовтою – перевернуті відносно прапору, встановленому в УНР. Тризуб був прийнятий в якості державного

символу, хоча іноді його заміняв галицький лев.

Польська частина населення відразу ж повстала і звернулися за допомогою до нового польського уряду у Варшаві. Галичина була територією Польщі, перш ніж стала частиною Австрії, так що поляки стверджували, що знову повертають владу над своєю провінцією, і надіслали війська на допомогу повстанцям.

Армія ЗУНР була відома як Українська Галицька Армія або УГА. Її ядром стали легіонери УСС, які були підкріплені українцями з інших австро-угорських частин та низки місцевих партизанських загонів. Основним підрозділом був курінь, який дорівнював за розміром батальйону. Від трьох до п'яти куренів формували групу, хоча й вони не відрізнялися одноманітністю щодо організації та оснащення. Загальна військова повинність була оголошена в листопаді 1918 року, і була здійснена територіальна організація трьох військових округів (Львівського, Тернопільського та Станіславського). Нова армія була організована за австро-угорським зразком, хоча не вистачало офіцерів штабу, а армія УНР дала УГА двох командирів. У грудні 1918 року групи були підпорядковані центральному командуванню, і в січні 1919 року їх почали об'єднувати в три корпуси. Кожен корпус мав чотири бригади (від двох до п'яти батальйонів) і артилерійський полк (від трьох до п'яти батарей по 4-6 гармат у кожній), кінний загін, інженерний відділ і допоміжні підрозділи. У батальйоні було чотири стрілецькі і одна кулеметна рота. Існувало 45 батальйонів і 40 артилерійських батарей, але слабка кавалерія була обмежена кількома загонами по 40-50 чоловік у кожному. Артилерійське озброєння було досить потужним, яке складалось із австрійських 75-мм, 78-мм і 105-мм гармат і 100-мм або 122-мм гаубиць; кожен полк також мав важку батарею з двох 155-мм гармат.

1-й корпус складався з 5-ої Сокальської, 6-ої Рава-Руської, 9-ої Ужнівської (пізніше Белзької) і 10-ої Янівської або Яворівської бригад; 2-й корпус – 1-ої бригади УСС, 2-ої Коломийської, 3-ої Бережанської, 4-ої Золочівської бригад; 3-й корпус – 7-ої Стрийської (пізніше Львівської), 8-ої Самбірської, 11-ої Стрийської, 12-ої та 1-ої Гірської бригади. У квітні 1919 р. бригади 2-го корпусу були реорганізовані в двохполкові по три курені в кожному полку, а в червні були організовані нові 4-й і 5-й корпуси, хоча вони були швидко розформовані через відсутність особового складу.

Основні бої УГА точилися за втримання Львова та інших міст. Полякам, які переважали серед міського населення, вдалося втриматись в ряді міст, а в квітні 1919 року прихід «Блакитної армії» Галлера, озброєної французами, дав їм вирішальну перевагу. Хоча поляки залишалися головним ворогом, ЗУНР також претендував на Буковину, що призвело до конфлікту з румунами. Останні у травні напали на півдні на ЗУНР, примушуючи УГА до відступу. Галицька армія у червні здійснила успішний контрнаступ проти поляків, але останні в липні змогли оговтатися і примусили основні сили УГА відступити з Галичини на територію УНР. На той час Гірська бригада була відрізана наступом армії Галлера і змушена була відступити до Чехословаччини. Вона допомогла чехам у боротьбі проти угорців Бели Куна і потім була реорганізована в «Українську бригаду»; чехи підтримували її протягом певного періоду, побоюючись конфлікту з поляками, але на початку 1920-х її все таки розпустили.

Між тим основна частина УГА перейшла на територію колишньої російської України й приєдналися до сил УНР. Тим не менш, дії останньої щодо встановлення союзу з поляками призвели до переходу галичан на бік денікінських військ у листопаді 1919 року (білі росіяни не претендували на

Генерал-четар (генерал-майор) УГА Вовк, 1919 рік. Чітко видно кокарду з тризубом на кашкеті і булави як знаки розрізнення для генералів, хоча його нарукавний шнурок не зовсім встановленого зразка. Зверніть увагу на характерну форму клапанів його кишень – див. Ілюстр. А.

Галичину). Саме в цей період війська Денікіна відступали, а УГА через погане забезпечення в листопаді 1919 року, як і армія УНР, ослабла внаслідок епідемії тифу.

У січні 1920 року УГА перейшла на бік червоних і стала «Червоною УГА». У березні вона була реорганізована з утворенням трьох бригад (кожна з трьома полками по три батальйони в кожному, одним артилерійським полком, однією важкою артилерійською батареєю і одним кавалерійським полком). Колишній 2-й корпус став 1-ою бригадою Червоних Українських Січових Стрільців, 1-й корпус – 2-ою бригадою, а 3-й корпус – 3-ою бригадою. Вони входили до складу Червоної армії, яка протистояла спільному польсько-українського війська на початку української кампанії в квітні 1920 року. 2-га і 3-тя бригади відразу ж перейшли на інший бік, а 1-ша бригада здалася після того, як була оточена. Більшість вояків була інтернована, але деякі все ж приєдналися до 6-ї дивізії армії УНР. Коли поляки в червні знову відступили, вони перетнули кордон з Чехословаччиною і там були інтерновані.

* * *

На початку вояки УГА носили суміш австро-угорської уніформи та цивільного одягу. Нова сіро-зелена уніформа, введена в квітні 1919 року, нагадувала уніформу УСС 1917 року. Вона включала мазепинку з облямівкою кольору роду військ, але насправді тільки 1-а бригада носила її, решта використовувала круглі кашкети зі смугою кольору роду військ. Кітель мав видимі гудзики і чотири накладні кишені, і носився зі штанами й або з польовими чоботами, або обмотками (див. Ілюстр. F2). Озброєння було австро-угорським. Кавалерійський ескадрон 1-ої бригади носив хутрянні шапки і ментик на петлиці (див. Ілюстр. F1).

Кокарда була синьою із золотим обідком і тризубом, офіцери очевидно носили вишиту версію із намотаним золотим шнурком на зовнішньому краї; на деяких кокардах було зображення галицького лева в центрі замість тризуба.

Знаки розрізнення звань прийняли форму горизонтальних смуг на манжетах, які тягнулися від заднього шва майже до переднього, відповідно кольору роду військ. Генерал-сотник (генерал) мав широку смугу ромбовидної сріблястої тасьми, яка закінчувалася золотою розеткою, в оточенні золотих перехрещених булав, плюс 2 вузькі й трохи коротші бокові смужки. Генерал-поручник (генерал-лейтенант) мав одну таку смужку нижче широкої смуги, а генерал-четар (генерал-майор) – тільки широка смуга. Полковник мав 3 середнього розміру золоті плетені смуги, які закінчувалися розеткою; підполковник і отаман (майор) – 2 і 1 смуги відповідно. Сотник (капітан) мав 3 прямих золотистих шнурки, які закінчувалися розеткою; поручник (старший лейтенант) і четар (лейтенант) – 2 і 1 такі ж шнурки відповідно, а хорунжий (молодший лейтенант) – 1 вузьку сіро-зелену смугу. Булавний старший десятник (старший сержант) мав 1 широку й 1 вузьку смугу із сріблястого шнура, без розетки на передньому кінці; старший десятник (сержант) – 1 широку смугу; десятник (молодший сержант) – 3 вузькі смуги; вістун (капрал) – 2; старший стрілець (рядовий 1-го класу) – 1 і стрілець (рядовий) був без знаків розрізнення. Офіцери носили золотисті плетені шнури на кашкеті, що могли опускатися на підборіддя, та інші вироби із зеленої шкіри; офіцери мали золотисту стрічку на ефесі шаблі, а унтер-офіцер – жовту.

Зубчатка або кольоровий комір мали відмінні зигзагоподібні краї («вовчі зуби») і варіювалась у залежності від звання і посади. Генерали мали срібну зубчатку на прямокутному золотистому фоні; старші офіцери – кольору роду військ на такому ж фоні; молодші офіцери – кольору роду військ, отороченою золотим мереживом, а унтер-офіцери й рядові носили простий зигзаг (див. Ілюстр. F). Рід війська також визначався кольорами околиці кашкета і окантовки манжетів. Співробітники Генерального штабу носили малиновий; піхота – синій, кавалерія – жовтий, артилерія – червоний, інженери – темно-жовтий, технічні підрозділи – попелясто-сірий, транспортні підрозділи – темно-зелений, медичні служби – чорний,

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА

- 1: Доброволець, Легіон Українських Січових Стрільців, 1914 р.
- 2: Унтер-офіцер, Легіон Українських Січових Стрільців, 1917 р.
- 3: Молодший офіцер, Галицько-Буковинський курінь Січових Стрільців, Київ, весна 1918 р.

1

3

2

УНР

1: Доброволець, курінь Червоних гайдамаків Гайдамацького Коша Слобідської України, взимку 1918 р.

2: Солдат полку ім. Івана Богуна, взимку 1918 р.

3: Рядовий, 1-ша Українська (Синьожупанна) дивізія, березень 1918 р.

1

2

3

ГЕТЬМАНАТ

1: Капітан, 1-ий Сердюцький (гвардійський) піхотний полк, 1918 р.

2: Гетьман Павло Скоропадський, 1918 р.

3: Хначковий Гетьмана України (особистий ад'ютант Гетьмана України), 1918 р.

ДИРЕКТОРІЯ

1: Майор, штаб 1-ої Козацько-Стрілецької (Сірожупанної) дивізії, 1918-19 рр.

2: Отаман (командир) повстанського загону Божко, 1919 р.

3: Рядовий, кінний полк Чорних Запорозжів, 1919 р.

1

2

3

1: Офіцер Генерального штабу, 1919 р.
2: Головний Отаман (головнокомандувач) Симон Петлюра, 1919 р.
3: Офіцер, 1-ий Гуцульський полк морської піхоти, 1919 р.

ЗУНР

1: Кавалерист, 1-ша бригада УГА, 1919 р.

2: Підполковник, кавалерія УГА, 1919 р.

3. Булавний десятник Народної сторожі, 1919 р.

1

2

3

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА

1: Молодший офіцер, Карпатська Січ, 1939 р.

2: Офіцер батальйону "Роланд", 1941 р.

3: Унтер-офіцер українського батальйону безпеки, 1942 р.

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА І ПІСЛЯВОЄННИЙ ЧАС
1: Рядовий, Українське Визвольне Військо, 1943-44 рр.
2: Майор, Українська Національна армія, 1945 р.
3: Командир, Українська Повстанська армія, 1949 р.

1

2

3

ветеринарні – коричневий, відділи зв'язку – синьо-зелений, інтенданти – темно-бордовий, військові посадові особи – світло-бронзовий, жандармерія – цегляно-червоний, і авіація – спочатку сірий, потім білий.

Спеціалісти позначалися особливими ініціалами, такими як «СС» (скорострільник, тобто кулеметник), які носилися над лівим ліктем. Пізніше на правому передпліччі з'явилися знаки приналежності до певних формувань. Так, приналежність до певної бригади визначалася за хрестом, вертикальна смуга відповідала кольору корпусу, горизонтальна – кольору бригади. Ці кольори були наступними: 1-й – червоний, 2-й – синій, 3-й – жовтий, 4-й – зелений, і 5-й – білий. Корпусна артилерія замінила горизонтальну смугу червоним диском, а кіннота – жовтим трикутником.

УГА зберігала свою первісну форму, борючись разом з Армією УНР. Коли вона перетворилася в Червону УГА кокарда була замінена на червону зірку Червоної Армії і галицьких знаки відмінності були скасовані.

Рядові УГА та хорунжий (молодший лейтенант) праворуч; зверніть увагу на смугу на манжетах останнього й на ледь помітну вузьку тасьмову окантовку на зубчатці його коміра.

Буковина й Закарпаття, 1918-19 рр.

Українці Буковини хотіли приєднатися до ЗУНР, але край був окупований румунськими військами в листопаді 1918 року, а УГА була зв'язана польською кампанією, щоб протистояти їм. Батальйон буковинських добровольців боролися разом з нею в 1918-19 рр.

Українці (русини) колишнього угорського Закарпаття були розділені на наступні групи: одні хотіли приєднатися до ЗУНР, інші – до Угорщини, але чеська окупація забезпечила в травні 1919 року перемогу на виборах чехословацької фракції. Немає даних про будь-яку уніформу чи знаки розрізнення.

УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНЦІ, 1918-24 рр.

Українські партизанські групи були активні під час періоду громадянської війни. Деякі заявляли про прихильність до української держави, але інші не визнали її верховенства, але всі вони однаково запекло боролися як проти червоних, так і проти білих росіян. Після 1920 року вони були єдиними українськими військами, які залишилися в радянській Україні. За підрахунками на той період їхні сили нараховували приблизно 40,000 бійців; деякі з них воювали аж до 1924 року.

Найбільшою й найвідомішою була група селянського анархіста Нестора Махна, який розпочав свою діяльність у південно-східній частині України під час гетьманського режиму в липні 1918 року. У вересні він сформував «Українську повстанську армію» з озброєнням і оснащенням, захопленим у відступаючих австро-німецьких військ. Він боровся проти білих Денікіна, аж поки вони не відступили в кінці 1919 року, потім продовжував боротьбу з червоними, доки його війська не були розбиті й розсіяні в серпні 1921 року. Махну вдалося прослизнути через кордон до Румунії.

В середині 1919 року «Українська повстанська армія» налічувала близько 15.000 чоловік, організованих в одну кавалерійську й чотири піхотні бригади, кулеметний полк з 500 кулеметами та артилерійський відділ. На своєму піку в кінці 1919 року вона нараховувала щонайменше 25,000 чоловік при 48 польових гарматах, чотирьох бронепоездах, чотирьох панцерних автомобілях та 1000 кулеметах. Вона була організована у три дивізії по три бригади в кожній, кожна бригада складалася з трьох полків по три батальйони в кожному. Одна з цих дивізій, як повідомляється, мала назву «залізної», але немає жодного відомого її бойового розпису.

Природно, що ці партизанські загони рідко носили однакову уніформу. Війська Махно діяли під чорним прапором анархістів, їх одяг був різноманітним і, очевидно, ніяк не регулювався.

УКРАЇНСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА РАДЯНСЬКА РЕСПУБЛІКА, 1917-21 рр.

Після проголошення Радою незалежності України в грудні 1917 року, більшовики створили власну «Українську Народну Республіку» в Харкові, яку Москва визнала в якості незалежної держави. Більшовицькі війська, які діяли в Україні формально були підпорядковані цьому новому уряду в лютому 1918 року як «армія Української Республіки», і нараховували до п'яти слабких «армій» приблизно 2,000 чоловік у кожній. Хоча вони, безсумнівно, мали значну кількість українців, вони як і раніше знаходилися під фактичним контролем Москви.

Червоні війська були вигнані з України Центральними державами, але вже в листопаді 1918 року Москва створила «Український фронт» з двох російських і двох українських дивізій для відвоювання України. Останні були 1-ою та 2-ою Українськими радянськими дивізіями, 1-а сформована на базі *Таращанського* і *Богунського* полків. У січні 1919 року вони були підсилені російськими з'єднаннями, і незабаром їм вдалося захопити більшу частину території України. Різним отаманським відділам, що приєднувалися до Червоної армії, певний час вдавалося зберігати свою самостійність, хоча в кінцевому підсумку вони все ж були поглинені.

Відновлений червоний уряд у січні 1919 року прийняв ім'я Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР), і почав формувати Українську Робітничо-Селянську Червону Армію (УкрРСЧА), яка до середини 1919 року нараховувала близько 100,000 чоловік. Однак у червні відповідальність за оборону була перенесена до Москви, і УкрРСЧА була розформована, а її людей відправили на формування 12-ої та 14-ої армій РСЧА. Ця політика викликала незадоволення багатьох українських комуністів.

Восени 1919 денікінці захопили більшу частину України, але 8-а та 13-а армії РСЧА у грудні відвоювали її назад. Вони вже не мали окремих українських з'єднань, окрім деяких більшовицьких

партизанських загонів і союзників-анархістів. Галицька УГА приєдналася до червоних в січні 1920 року, і зберігала свою самобутність деякий час.

Єдиним українським формуванням у Червоній армії того періоду було «Червоне козацтво України», яке починалося як полк, а потім у 1919 році стало бригадою. Під час російсько-польської війни влада УРСР наполягала на тому, щоб її перевели з Балтійського регіону на український фронт, де вона була розширена в дивізію (пізніше в корпус), і «українізована».

Лідер партизан-анархістів Нестор Махно (сидить) зі своїми послідовниками. Вони прикрашені поясами та револьверами, всі на правому боці, що кидається в очі.

У 1918 р. державний прапор був червоним із синьою й жовтою смугами в кутку, а з 1919 року – червоним із жовтими буквами «УССР». Не відомо про будь-яку спеціальну українську військову форму або відзнаки. Паустовський, який був мобілізований до УкрРСЧА у 1919 році, зустрів офіцера, який був одягнений у червоний кітель, фіолетові галіфе зі срібною смугою, червоні чоботи, червоні рукавички, і козака шапка з червоним верхом, хоча звичний армійський одяг був, безсумнівно, набагато одноманітніший.

МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Українська Соціалістична Радянська Республіка від 1921 р.

Збройні сили, що базувалися в Україні, й далі залишилися частиною Червоної армії після 1921 року, але їх командиром був колишній офіційний член уряду УСРР. У 1924 році «українізація» стала офіційною політикою; чотири республіканські територіальні кавалерійські дивізії та десять піхотних дивізій набирали своїх новобранців з України й використовувати українську мову в якості командної.

Ця політика була скасована в кінці 1920-х років. Територіальна система була скасована в 1934 році, і «національні» підрозділи були розформовані, після чого українські призовники були відправлені до змішаних частин Червоної армії. Під час Другої світової війни не було жодних окремих українських частин, окрім місцевих загонів оборони, і «1-ої Української партизанської дивізії», сформованої восени 1943 року, яку використовували в основному проти українських націоналістичних партизанів.

Використовувалася звичайна радянська уніформа без жодних спеціальних українських знаків розрізнення.

Українці в інших східноєвропейських арміях, 1921-39 рр.

Українці у Чехословаччині, Польщі та Румунії підлягали загальному призову. У жодній з цих армій не існувало окремих українських частин, хоча чехословацька 12-а дивізія в Закарпатті мала велику частку «русинів». Тим не менш, поляки взяли ряд українських емігрантів у якості «офіцерів-контрактників» до свого війська, і заохочували їх до підготовки планів з відновлення союзної української армії у випадку іншої російсько-польської війни. Планувалося утворити чотири піхотних і одну кавалерійську дивізії, і були сподівання, що в такому випадку також вдасться схилити на свій бік українські підрозділи Червоної армії.

Ці плани постійно переглядалися в 1930-х роках. Павло Шандрук, призначений українським командувачем, (мав звання польського підполковника і українського генерал-майора), пише, що у вересні 1939 року йому доручили організувати дві бригади українців, щоб допомогти захистити Галичину проти очікуваного радянського вторгнення, але Польща була захоплена, перш ніж бригади були сформовані.

Носилася звичайна чеська, польська та румунська уніформи без жодних спеціальних українських знаків розрізнення.

Карпатська Україна, 1938-39 рр.

Підкарпатська Русь складала найсхіднішу частину Чехословаччини. Після Мюнхенської угоди у вересні 1938

Два члени Карпатської Січі. На цьому зображенні видно облямівку на мазепинці та манжетах. На інших фотографіях показані кольорові комірці та знаки розрізнення; ясно, що форма січовиків тільки почала розвиватися, коли угорське вторгнення поклало кінець цьому процесу.

ХРОНОЛОГІЯ, 1938-45 рр.

1938 Вер.	Карпатська Україна Підкарпатська Русь отримала автономію внаслідок Мюнхенської угоди		Сх. (російська) Україна Німці організовують Українське Визвольне Військо (УВВ) Радян. війська починають наступ для відвоювання України Радян. війська беруть Київ
1939 Вер.	Карпатська Україна проголошена незалежною державою; у відповідь вона атакована чехами, а потім атакована і захоплена Угорщиною. Західна Україна (Галичина) Німеччина нападає на Польщу. Унаслідок радянсько-Нацистського договору Галичина відходить до СРСР	Лип. Лист. 1944 Лип.	Західна Україна (Галичина) Радян. війська беруть Львів Карпатська Україна Радянські війська займають Карпатську Україну
1941 Черв.	Німеччина нападає на СРСР і захоплює Галичину, яка стає частиною польського <i>Генерал-губернаторства Сх. (російська) Україна</i> Радянська Україна, окупована німцями, перетворена в <i>Рейхскомісаріат «Україна»</i> . На обох територіях формується Укр. Повстанська Армія.	Лист. 1945 Бер.	Німці визнають українську «незалежність» на всіх трьох територіях, формується Українська Національна Армія (УНА). Німеччина капітулює Галичина й Карпатська Україна формально приєднані до Української Радянської Соціалістичної Республіки, нарешті всі українські землі об'єднані разом, але під контролем радянської Росії. УПА продовжує боротися до середини 1950-х років.
1943 Квіт.	Західна Україна (Галичина) Німці починають організовувати підрозділи <i>поліції</i> та <i>Waffen-SS</i>	Квіт. Черв. – Серп.	

року вона отримала внутрішнє самоуправління під назвою «Карпатська Україна». Був прийнятий жовто-блакитний прапор, і герб, який складався зі щита, розділеного вертикально, з червоним ведмедем на срібному фоні зліва, синьо-жовтими смугами справа, і тризубом. У жовтні 1938 року регіональний уряд створив добровільне ополчення під назвою «Карпатська Січ». Вона мала п'ять постійних гарнізонів, які проводили підготовку. Існувала Січова команда, кілька кошів (регіональних командувань), а також ряд відділів, які могли об'єднуватися в курені (батальйони). У лютому 1939 року Січ мала близько 15,000 членів, хоча бойові сили налічували лише близько 2,000 чоловік.

У березні 1939 року уряд проголосив незалежність. Чеські сили намагалися придушити цей виступ, але закарпатці примусили їх до відступу. Тим не менш, угорці заявили претензії на цей край, який до 1918 року був частиною Угорщини, і почали вторгнення. Січ вчинила короткий опір, перш ніж була знищеною, і ця маленька держава була приєднана до Угорщини.

В лютому 1939 року Січ прийняла власну військову уніформу. Деякі з керівництва носили сіро-блакитну уніформу, хоча встановлений колір був сіро-зеленим, мазепинку з «V»-подібним розрізом спереду, мундир із чотирма гудзиками та відкритим коміром і галіфе (див. Ілюстр. G1). На практиці багато січовиків носили тільки мазепинки і синьо-жовті нарукавні пов'язки на цивільному одязі. Хоча деякі особи, можливо, носили невеликі кокарди, кольорові коміри, або жовтий тризуб на синьому нарукавному щиті, деталі знаків розрізнення залишаються неясними. Нечисленні фотографії свідчать, що уніформа і знаки розрізнення були мало уніфіковані. Ранги були наступними: *отаман* (командир), *сотник* (командир роти), *чотар* (командир взводу), *десятник* (унтер-офіцер); *старший січовик* (старший солдат) і *січовик* (рядовий). Січова зброя та оснащення були чеського зразка.

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА

Українські підрозділи в збройних силах Німеччини, 1939-45 рр.

До війни українці вважали, що німці симпатизують їхнім націоналістичним сподіванням, оскільки Німеччина була однією з перших країн, які визнали незалежність України в 1918 році, а також була

найбільш вірогідним супротивником Польщі та Радянської Росії. Організація українських націоналістів (ОУН) була заснована в Німеччині в 1930-х роках, і мала контакти з міністерством закордонних справ Німеччини.

У вересні 1939 року німецький *абвер* (військова розвідка) дозволив ОУН сформувати легіон, батальйонного розміру, в складі 600 колишніх членів Карпатської Січі. Цей «Легіон Сушка» (названий на честь його командира) супроводжували німецькі війська під час їх вторгнення в Польщу, але потім був розформований внаслідок російсько-німецького пакту.

У червні 1941 року перед початком операції «Барбаросса» абвер створив український батальйон добровольців відомий як «*Нахтігаль*» як частину німецького полку «Бранденбург». Інший батальйон, відомий як «*Роланд*», був сформований в Австрії. Ці два підрозділи були відомі серед українців як *Дружини Українських Націоналістів* (ДУН). «Нахтігаль» супроводжував німецькі війська в Галичині, а «Роланд» переїхав до південної Радянської України. Однак, вони були відправлені до Німеччини після передчасного проголошення ОУН Української незалежності від 30 червня 1941 р. у Львові. Був досягнутий компроміс, за яким вони погодилися виступати в якості союзників (тобто без прийняття присяги на вірність Гітлеру), після чого вони були відправлені для виконання антипартизанських обов'язків в Білорусії в жовтні 1941 року. Коли їх річний термін служби закінчився, вони відмовилися продовжити його й були розформовані, офіцери арештовані, а багато людей приєдналося до Української Повстанської Армії, УПА (див. нижче). Командир «Нахтігала», капітан Шухевич, втік і став командиром УПА під псевдонімом «Гарас Чупринка».

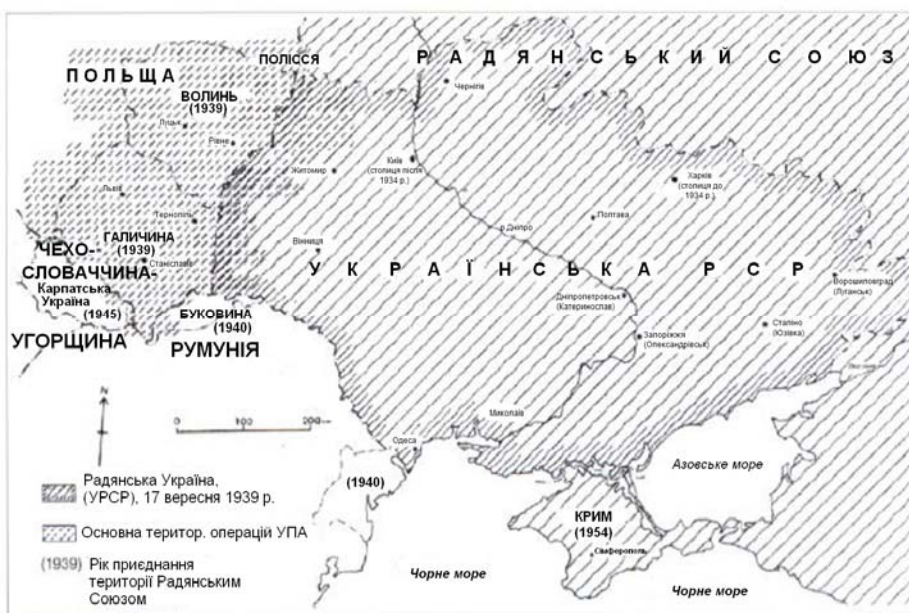
Коли німці захопили Україну в 1941 році, вони були зустрінуті як визволителі, і хоча їх расова політика швидко стривожила націоналістів, тим не менше німці продовжували отримувати значну підтримку. Німці приєднали Галичину до їхнього *Генерал-губернаторства* (окупованої Польщі), а також сформували спеціальну українську поліцію, сформована на основі регулярної польської поліції, але з новим національним акцентом. Колишня радянська Україна стала *Рейхскомісаріатом «Україна»*, за винятком тих районів, які відносилися до тилу фронту.

Місцева структура безпеки на українських територіях з самого початку була досить складною, а з плином часу ще більш ускладнилась завдяки проведеним змінам, в результаті чого ряд від початку автономних груп потрапили під сильніший німецький контроль, а потім – в міру

Рідкісна фотографія, що показує членів легіону Сушка під егідою Абверу, які служили в німецьких військах у Польщі в 1939 році. Після того, як легіон був розформований відповідно до нацистсько-радянського пакту, багато з них приєдналися до поліції під німецьким контролем або інших воєнізованих організацій. Значення цього розмитого зображення полягає у підтвердженні використання модифікованого чеського мундира й пілотки.

Україна. 1939-55 рр.

Члени українського відділу Schuma на німецькій службі. Вони носили чорну уніформу або з блідо-зеленими, або блакитними комірцями, манжетами, а в деяких випадках і клапанами кишень, але більшість з них носили сірі польові або кольору хакі кашкетки. Зверніть увагу на різні гвинтівки, в тому числі напівавтоматичні СВТ-38 Токарева.

того, як німців відтіснив з України наступ радянських військ – включалися в склад *вермахту* або «Ваффен-СС» (Waffen-SS, тобто Збройних сил СС). Українська Допоміжна поліція (УДП) формувалася з колишньої радянської української міліції, які виконували обов'язки звичайних поліцейських. Їх підтримувала Українська Охоронна поліція (УОП) та Українська Порядкова поліція (УПП). Після німецького захоплення України, як в Галичині, так і в Рейхскомісаріаті з'явилась велика кількість напівавтономних місцевих відділів самооборони і допоміжних сил поліції. Вони були відомі як Українська Народна Самооборона (УНС). Були також Самооборонні Куцові відділи (СКВ) і спеціальні підрозділи охорони –

Охоронні промислові відділи (ОПВ), які були створені для захисту заводів. У багатьох випадках ці підрозділи таємно підкорялися підпільній мережі ОУН.

Деякі з цих підрозділів згодом були включені в «*Schutzmannschaften der Ordnungspolizei*» або «*Schuma*», допоміжні воєнізовані сили поліції, створені в листопаді 1941 року під керівництвом німецького командування СС та поліції на окупованих територіях. Одним із прикладів цього процесу став Український леґіон самооборони (УЛС), який був сформований у 1943 році з допоміжних підрозділів поліції на Волині та Холмщині і який став 31-м батальйоном «Schuma» в середині 1944 року. В цілому існувало близько 71-го українського батальйону «Schuma», створених у різний час для антипартизанських цілей, включаючи деякі козацькі та артилерійські частин. «Schuma» була розділена на фронтові й охоронні підрозділи, перші використовувалися для активної антипартизанської боротьби, а останні – для звичайної охорони.

У квітні 1943 року німці вирішили збільшити кількість поліцейських стрілецьких полків (*Polizei-Schutzen*). Перший батальйон такого полку повинен був бути німецьким, а 2-ий і 3-ій – зі «східних народів» (*Ostvolk*), тобто українців. Були сформовані полки з нумерацією від 31-го до 38-го, хоча полки 31-й і 32-й були швидко розформовані.

У той же час керівництво Waffen-SS переконали створити бойову дивізію з галицьких українців, чия лояльність ще до габсбурзького імператора не була забута. Гімлер установив умови, що новобранці повинні були бути особами греко-католицької віри, тобто фактично тільки галичани (більшість російських українців були православними). Це формування стало 14. *SS-Freiwilligen Division «Galizien»* (14-ою добровольчою дивізією СС «Галичина») або для українців просто дивізією «Галичина». З осені 1943 року її піхотні полки стали 29-им, 30-им і 31-им полками відповідно до загальної нумерації Waffen-SS (чужинцям у військах СС Гімлер заборонив називатися СС-манами, тому для них була введена приставка «Ваффен»). Це ж стосувалося й рангів: німець був *SS-Unterscharführer*, а українець – *Waffen-Unterscharführer*. Так само чужинцям у військах СС заборонялося носити блискавки СС, а у вермахті – німецького орла, але як показують автори по тексту, цієї умови не завжди дотримувались. – *Прим.пер.*) Оскільки зголосилось набагато більше добровольців, ніж було необхідно, то з решти утворили п'ять галицьких добровольчих поліційних полків СС (*Galizisches SS-Freiwilligen Regiment (Polizei)*), з номерами від 4-го до 8-го. У 1944 році вони були розформовані, а людей відправили на поповнення дивізії, хоча до цього деякі прийняли участь у боях у Франції. Підрозділи 14-ої дивізії СС вступили в бій під Бродами в середині 1944 року і були майже повністю знищені. Дивізія була згодом відновлена, проте багато з новобранців були радянськими українцями, і в листопаді 1944 року цей факт був визнаний зміною назви на 14-ту Гренадерську дивізію збройних сил СС (14. *Waffen Grenadier Division der SS*), або українську №1 (*Ukrainische Nr. 1*)⁵

⁵ Див. журнал «МАН» №415: Дивізії Ваффен-СС (3): від 11-ої до 23-ої.

Німецька армія також набирала значну кількість українців з числа польських і радянських військовополонених і місцевих добровольців. У складі вермахту було небагато українських частин, і хоча вважається, що у вермахті служило близько 180,000 українців, на відміну від Російської Визвольної армії («РОА»), більшість з них залишилися розкиданими по різних німецьких частинах. У 1943 році ці люди стали частиною нового *Українського Визвольного Війська* (УВВ), але їх включення в національну армію було в значній мірі лише номінальним. Деякі з батальйонів УВВ, перекинутих до Франції, навіть приєдналися до «макі» (французькі партизани) в якості *батальйонів ім. Івана Богуна* і *Тараса Шевченка*. Пізніше ці батальйони в 1944 році були передані до 13-ої напівбригади (13e Demi-Brigade de Légion Etrangere – DBLE) і Маршового полку (Regiment de Marche de la Legion Etrangere – RMLE) Французького Іноземного легіону (як повідомляється, вони носили українські національні кольори, накладені на нарукавні пов'язки із французьким триколом).

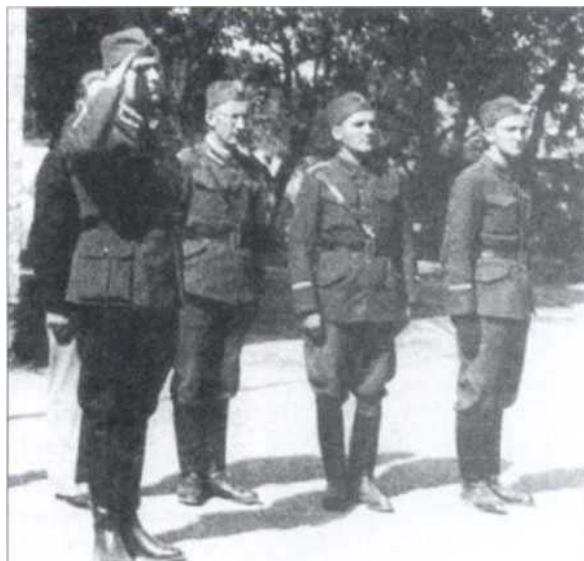
Зброя і спорядження переважно були німецькими, хоча траплялися випадки використання трофейних зразків.

* * *

У 1939 році український легіон носив чеську уніформу, перефарбовану в зелений колір. Жодні знаки розрізнення на сьогодні не можуть бути підтвержені, хоча пізніше ветерани носили пам'ятний нагрудний знак ОУН (тризуб з вертикальним мечем в якості центральної вісі). У 1941 році у «Нахтігалі» носили форму вермахту, до якої деякі члени додавали синьо-жовті погони. Розмита, але досить цікава групово фотографія показує уніформу зразка 1940 р. на солдатах, яка зберегла німецькі погони, комірці, а в деяких випадках ще й нагрудні орли, пілочки, здається, нема жодних знаків розрізнення. «Роланд» носив колишню чеську уніформу зі знаками розрізнення, подібними до УГА, в тому числі характерну зубчатку на комірці (див. Ілюстр. G2).

Українська поліція Геренал-губернаторства носила синю уніформу, що складалася з мазепинки, мундиру із закритим коміром з чотирма кишенями, брюк та чорних польових черевиків. Кепі мали верхівку з тканини, ремінець срібного (для офіцерів) або чорного кольору (інші ранги), і червоним кантом по краю, а також характерний передній розріз «V»-подібної форми. На округлій синій кокарді був золотий тризуб. На правому рукаві усі поліціанти носили нарукавну пов'язку з написом «GENERALGOUVERNEMENT» сріблястого (офіцери) або білого кольору (інші ранги) на червоному фоні, облямовані зеленим або сріблястим (для офіцерів) кольором. Всі ранги також носили червону зубчатку на комірці, який був облямований срібним кольором для офіцерів. Звання показувалося на погонах. Офіцери мали червоні погони облямовані сріблом: *майор* позначався зиг-загом із срібної тасьми; *гауптман* (капітан) мав 2 срібні восьмикінцеві зірки, *обер-лейтенант* (старший лейтенант) – 1 зірку, і *лейтенант* – прості погони. Унтер-офіцери носили сині погони облямовані червоним: *обермайстер* (звання молодшого командного складу поліції) мав широкі срібні галуни й 1 срібну 8-кінцеву зірку, *майстер* – тільки тасьму; *гауптвахмістр* – 1 широкую й 1 вузьку сріблясту смугу, а *вахмістр* – тільки широкую смугу⁶.

Майже невідомими залишаються деталі різних місцевих

ВИЩЕ: офіцери батальйону «Роланд», 1941 р., на передньому плані – командир батальйону. Вони носять чеську уніформу, але із зубчаткою на комірці і власні знаки розрізнення рангу на манжетах.

НИЖЧЕ: український штурман (сфрейтор військ СС – Waffen-SS Sturmman), який носить жовто-блакитний нарукавний щиток 14-ої галицької дивізії.

⁶ Див. «МАН» №412: Партизанська війна 1941-5 рр. Ілюстр. А1.

Обер-лейтенант у поліції Генерал-губернаторства в окупованій Польщі. Нагрудний знак показує, що він був колишнім членом легіону Сушка; цей знак був виконаний із бронзи у вигляді тризуба з мечем замість вісі.

поліцейських уніформ за винятком УДП, яка, як повідомляється, носила жовто-сині нарукавні пов'язки. Ранні допоміжні підрозділи зазвичай носили або цивільний одяг, або уніформу Червоної армії з видаленими знаками розрізнення, і нарукавну пов'язку із написом чорного кольору «*Im Dienste der Deutschen Wehrmacht*» («на службі німецькому вермахту») на білому або сірому фоні.

Почнемо з того, новобранці «Schuma» носили суміш елементів різних уніформ. У 1942 році їм були видані чорні пілотки й уніформу «загальних СС» (*Allgemeine-SS*), модифіковану шляхом додавання лацканів, погонів, кишенькових клапанів і глибоких манжетів німецької «зеленої поліції». На практиці виявляється, що багато з цих облямівок насправді були блакитними, хоча не зовсім ясно, чи це якось пов'язано з українськими національними кольорами. Хоча на головних уборах не були передбачені жодні знаки, багато українських учасників використовували округлу синю кокарду із золотим тризубом і краями. З травня 1942 унтер-офіцери використовували комбінацію срібних смуг і нашивок на нижньому лівому рукаві в якості знаків розрізнення, в той час як офіцери носили сріблясті знаки розрізнення на комірі.

Пізніше, в 1942 році, сіро-польова уніформа стала випускатися і для фронтових батальйонів. Кокарда на головному уборі була з плетеної свастики, в той час як аналогічний, але більший значок з надписом «*TREU-TAPFER-GEHORSAM*» («вірний, хоробрий, слухняний») – девіз військ «шума» – *Прим.пер.*, носився на лівому рукаві. Спочатку колір значка відповідав типу підрозділу (світло-зелений для міської поліції, помаранчевий для жандармерії й малиновий для пожежних), але кольори пізніше були стандартизовані в зелено-сірий або білий на чорному. Унтер-офіцери тепер носили свої знаки розрізнення рангів у вигляді тасьмових шевронів на комірі. Багато бійців продовжували носити кокарду з тризубом.

Українські поліцейські полки (*Polizei-Schutzen*) носили звичайну німецьку уніформу «зелених поліції» (пізніше сіру) польову уніформу без окремих українських знаків розрізнення, так само як полки поліції СС. 14-та дивізія СС носила стандартну уніформу «Ваффен-СС» з щитком на руці у вигляді жовтого лева, що стоїть на задніх лапах, між трьома коронами на синьому фоні; цей щиток мав носитися зверху на правій руці, але на практиці з'являвся і на лівій. Спочатку права частина коміра мала бути просто чорною (хоча деякі члени дивізії все ж носили руни SS), але згодом було прийняте зображення галицького лева білого кольору. Ліва частина коміру містила стандартні знаки розрізнення рангу SS. Введення нового зображення на комірі у вигляді білого тризубу з чорним контуром в кінці 1944 року можливо було пов'язане зі зміною назви дивізії з «*галицької*» на «*українську*». Деякі з цих зразків були виготовлені, і, незважаючи на відсутність відповідних фотографій, свідчення деяких ветеранів підтверджують їх використання в невеликих кількостях. Проте нема натяків на те, що нарукавний щит, можливо, теж був змінений у той же час, хоча це було б логічно.

УВВ повинні були носити форму вермахту без німецьких національних відзнак. Замість них, на головному уборі була жовта овальна кокарда з синім центром (офіцерська версія була більшою і з зовнішнім рифленням), а на шоломі був зображений щит, розділений по діагоналі на синю та жовту частини. Орел на правій частині грудей мав бути замінений на зображення крилатої свастики, і національні нарукавні щитки мали носити на верхньому правому рукаві. Один зразок прийняв форму щитка з прямими сторонами із зображенням білого тризуба на жовто-синьому полі, який знаходився нижче напису «УВВ» білим кольором на сірому фоні. Даний зразок був схожим за стилем із знаками, запропонованими для тодішньої Російської визвольної армії (РОА). Інший зразок мав жовтий тризуб на блакитному фоні з синім написом «Україна» зверху на срібному фоні. Неясно, яка з цих моделей була введена першою. Комірці і знаки відмінності були зразків ще царської армії і мали бути такими ж, як і для РОА, хоча в березні 1944 року повернулися до німецьких зразків. На практиці, більшість членів УВВ носили суміш знаків розрізнення (див. Ілюстр. НІ).

Українська національна армія, 1945 р.

Німці, як і раніше не хотіли визнавати незалежність України, і зробили це тільки в березні 1945 року, коли було надто пізно. Тим не менш, Український національний комітет вже призначив генерала Шандрука в якості командира Української Національної армії (УНА), і він швидко прийняв на себе керівництво.

Шандрук наполіг, що 14 дивізія СС повинна бути частиною цієї збройної сили, і в квітні 1945 року її офіційно передали йому, перейменувавши її в «1-шу Українську дивізію». 2-гу Українську дивізію утворили декілька розрізнених підрозділів УВВ, в тому числі протитанкова бригада, 281-й резервний піхотний полк і два «охоронні» полки. Протягом останніх тижнів війни 1-ша дивізія недовгий період воювала в Австрії, в той час як 2-а зазнала важких втрат у Чехословаччині. Запланована інтеграція інших одиниць УВВ була зупинена внаслідок німецької капітуляції. Українці стверджують, що сила армії могла б бути до 250 тисяч чоловік, хоча ця цифра можливо включає також різні допоміжні підрозділи, такі як помічники зенітної оборони «Помічники Люфтваффе»). Зброя та оснащення УНА повністю були німецькими.

* * *

Як тільки УНА було визнано, Шандрук приступив до створення окремої уніформи. З практичних міркувань німецька сіро-польова уніформа, очевидно, мала бути збереженою, але всі німецькі національні знаки розрізнення мали бути видалені (див. Ілюстр. Н2). Шандрук наказав, щоб «жовті та сині кольори» мають носитися на шапках і рукавах, і він та багато солдатів носили жовтий тризуб на синьому щиті на верхньому лівому рукаві. Шандрук особисто носив кашкет, але інші офіцери отримали мазепинку ще старого зразка часів Січових Стрільців.

Шандрук замовив спеціальні знаки з Праги, а після 25 квітня у 1-й дивізії ці знаки мали зайняти місце знаків розрізнення «Ваффен-СС». Кокарда була золотистою з блакитним центром, на якому був зображений золотистий тризуб; існували як овальні, так і круглі версії. Нові знаки розрізнення рангів також були введені. За задумом Шандрука вони мали бути засновані на проектах знаків розрізнення, складених у 1920-х роках, хоча вони не мали ніякого очевидного відношення ні до відзнак армії УНР, ні до УГА. Він пояснив те, що знаки розрізнення були розміщені на погонах тим, що відповідні радянські знаки розрізнення носилися на комірці та манжетах (хоча насправді росіяни знову ввели погона в 1943 році). Звання вказувалися сріблястими поперечними смугами з позолоченими німецькими «точками» замість традиційних українських зірок. Генерал-полковник (генерал) носив широку смугу й 3 точки; генерал-поручник (генерал-лейтенант) і генерал-хорунжий (генерал-майор) – те ж саме з 2-ма та 1-єю точками відповідно; полковник, підполковник і майор – смугу середнього розміру й відповідно 3, 2 і 1 точки; сотник (капітан), поручник (лейтенант) і хорунжий (молодший лейтенант) – вузьку смугу з 3, 2 і 1 точками відповідно. Булавний (старший сержант), чотовий (сержант), ройовий (капрал) і старший стрілець (молодший капрал) носили відповідно 4, 3, 2 і 1 точки. Генерали носили три лінії золотого шнура уздовж верхньої й нижньої частини коміра, з петлею в кутку; старші офіцери – дві такі лінії; молодші офіцери – одну, і унтер-офіцери – одну лінію без петлі.

Комір мав таку ж форму, як і в армії УНР. У більшості випадків його колір був таким же, як і облямівка погонів, що вказувала на рід військ наступним чином: генерали і співробітники штабу – малиновий, але зі сріблястою облямівкою погонів; піхота – синій; артилерія – червоний; кавалерія й панцирні частини – жовтий; технічні війська – коричневий.

Генерал-лейтенант Павло Шандрук, головнокомандувач Української Національної армії під егідою німців в 1945 році, коли до остаточної поразки залишалось всього кілька тижнів. Він носить встановлений комір відповідно до свого рангу і Хрест Симона Петлюри.

Унтершарфюрер (Waffen-Unterscharführer – командир загону, унтер-офіцерське звання військ СС) з 14-ої дивізії, чітко видно галицького лева на правій частині коміра.

УКРАЇНЬСЬКА ПОВСТАНЬСЬКА АРМІЯ, 1941-55 рр.

Українські партизанські сили боролися як проти німецьких, так і проти радянських окупантів за незалежну Україну. Перші повстанські відділи з'явилися в 1941 році, коли ОУН організувала три *похідні групи* і відправила їх у Радянську Україну відразу за наступаючими німцями, без відома та згоди самих німців, так як вони були проти націоналістичної діяльності будь-якого роду. Група «Північ» (найбільша) була спрямована до Києва, група «Центр» (друга за величиною) – до Харкова, а група «Південь» – до Одеси, разом вони склали близько 4000 чоловік, і були розділені на похідні ланки або маршові групи від семи до десяти чоловік. Деякі з них були вбиті або захоплені однією або іншою стороною під час їх просування, але іншим вдалося пройти і створити організації ОУН на місцях.

Наступним націоналістичним загоном, який був сформований трохи пізніше для боротьби з радянськими партизанськими загонами на Поліссі, була *Поліська Січ – Української Повстанська Армія* (УПА). У 1942 році крило ОУН під проводом Степана Бандери організувало свою власну УПА, і оригінальний відділ взяв собі ім'я *Української Народно-Револьюційної Армії* (УНРА); УПА ОУН ліквідувала це з'єднання в 1943 році. Оскільки ці підрозділи билися проти радянських партизанів, було певне мовчазне співробітництво з німцями; дійсно, деякі учасники вступили в підрозділи «шума», а інші приєдналися до 14-ї дивізії СС в 1943 р. Проте, більша частина залишилася незалежною, і була перейменована в «УПА-Захід» у грудні 1943 року.

До кінця 1942 року УПА дійсно стала основною силою, яка боролася як проти німців, так і проти Радянської Росії. В кінці 1944 року вона нараховувала від 20,000 до 30,000 бійців, з кавалерією і артилерійськими загонами. Основною одиницею була сотня або рота, що, як правило, діяла незалежно, але три або чотири роти могли бути об'єднані в батальйон для великомасштабних операцій. У цей період УПА була розділена на три генеральні військові округи: «Північ» (Волинь, Житомир, Київ), «Захід» (Галичина) і «Південь» (Вінниця та Хмельницький), плани щодо групи «Схід» ніколи не були матеріалізовані. Кожна група була розділена на округи і тактичні райони.

У 1945 році всі українські землі перейшли під радянський контроль. Радянські сили внутрішньої безпеки (НКВД) були відразу ж направлені туди. Опір тривав до середини 1950-х років, хоча УПА була в значній мірі зруйнована у 1948 році спільними чеськими, польськими і радянськими операціями.

* * *

УПА носила різні уніформи, деякі з них були саморобними та інші – трофейними німецькими, радянськими чи їх союзників (див. Ілюстр. НЗ). Тризуб носили як значок на головному уборі. Багато з цих знаків розрізнення були саморобними, наприклад як щитки на фотографії чотового Петровича (див. стор 46), в той час як інші

Бійці Української повстанської армії (УПА), 1944 рік. Командир цього відділу (крайній зліва) носить повну уніформу Ваффен-СС рядового складу, в той час як інші зняли знаки розрізнення з німецького мундира. Також можна побачити цивільний одяг та одяг Червоної армії (наприклад, другий праворуч), і суміш німецької та радянської зброї.

мали круглі кокарди, схожі на кокарди «шума». Ранги згідно посади й відповідні знаки розрізнення були введені 27 січня 1944: *Головний Командир УПА* (головнокомандувач) мав срібний тризуб над срібним дубовим листям; *крайовий командир УПА* – червоний тризуб і червоний «V»-подібний шеврон; *командир воєнного округу, командир загону та командир куреня* – відповідно 3, 2 або 1 «V»-подібні шеврони з плоскою верхньою частиною; *сотенний, чотовий та ройовий* (командир роти, взводу та відділення) – 3, 2 і 1 червоні смужки. Співробітники Генштабу мали жовті шеврони і вважалися старшими за польових командирів. Знаки розрізнення носилися на чорному фоні на лівому лацкані (в тому числі цивільного одягу) і лівому передпліччі (тільки уніформи). Назви та знаки розрізнення рангів, докладно описаних на стор. 30 журналу «МАН» №142 «Партизанська війна 1941-45 рр.», очевидно, були тільки заплановані, але не введені. Неминуче були локальні відмінності, а більшість вояків УПА взагалі не носили жодних знаків розрізнення.

УПА використовувала трофейну зброю й оснащення, тому аж до середини 1940-х років вони мали бути головним чином німецькі. Однак зброя й спорядження також отримувалися від італійських, угорських, румунських та словацьких окупаційних військ. Після 1945 року більшість нових видів зброї та оснащення були радянського походження.

Зображення післявоєнного антирадянського опору: вояки УПА сфотографувалися поблизу Рівного, 1947 р. Вони носять суміш радянських, німецьких та польських предметів обмундирування.

Два вояки 1-го кінного полку ім. Максима Залізняка армії УНР, одягнені у форму контрастних кольорів. Зверніть увагу на довжину шликів їх головних уборів.

ІЛЮСТРАЦІЇ

A: ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА

A1: Добровolecь, Легіон Українських Січових Стрільців, 1914 р.

Цей легіонер належав до однієї з воєнізованих організацій Січових Стрільців. Він носить його довоєнну уніформу, так як легіон мав низький пріоритет щодо постачання встановленою австро-угорською уніформною й спорядженням, які видали тільки в кінці року, вже після того, як люди провоювали три місяці. Єдиною зброєю, яку спершу видавали, були застарілі гвинтівки Вернделя зразка 1873 без ремня, так що добровольці повинні були зробити їх власними руками. Ця людина має кавалерійський пояс і старий підсумок.

A2: Унтер-офіцер, Легіон Українських Січових Стрільців, 1917 р.

Австро-Угорщині стає все важче підтримувати рівномірні поставки у тривалій війні. До 1917 року ситуація стала настільки поганою, що організатори Легіону в Галичині почали постачати її власною уніформною, яку у австрійських властей не було іншого вибору, окрім як прийняти. Цей унтер-офіцер носить мазепинку з синьо-жовтою розеткою, і мундир на основі так званої «карлблусе» (Karlbluse), але з відмітним клапаном кишень. Ця відмінна від офіційних австро-угорських зразків уніформа вперше з'явилася в кінці 1914 року. Жовто-синя вертикальна смуга на комірці замінила старі сині коміри в 1916 році. (Див. також журнал «МАН» №392, Ілюстр. G4 і «МАН» №397, Ілюстр. G4).

A3: Молодший офіцер, Галицько-Буковинський Курінь Січових Стрільців; Київ, весна 1918 р.

Зазвичай відомі як Галицькі Січові Стрільці, цей елітний підрозділ був набраний з українців, захоплених під час служби в австро-угорській армії. Вояки носили суміш старої російської, старої австро-угорської і нової української уніформ, що було дуже

поширено. У період Центральної Ради основною відмінністю були сині коміри на шинелі. Січові Стрільці носили їх з жовтими накладними літерами «СС». Деякі офіцери також мали такі ж коміри на мундирі. Сія пов'язка була відзнакою Київського гарнізону (тому що цей відділ був сформований саме там, тому цей підрозділ також був відомий як Київські Січові Стрільці). Срібний шеврон у вигляді петлі на правому рукаві є знаком розрізнення рангу. На кашкеті є кокарда Св. Михайла, описана в тексті. Кобура нагану носить на поясі.

В: УНР

В1: Доброволець, Куринь Червоних гайдамаків

Гайдамацького Коша Слобідської України, взимку 1918 р.

Хоча «червоний» пізніше став синонімом більшовиків, але більшість лівих українських політичних партій використовували його в цей період. Уніформа, яку носить цей доброволець, поєднує ряд «національних» елементів. Традиційна кучма або хустряна шапка має довгий шлик або тканинний хвіст, прикрашений золотистим мереживом і китичкою. Він погодив голову відповідно до давньої моди українських козаків, залишивши тільки пучок волосся на маківці. Його кожух із овчини був пофарбований у червоний колір. Після того, як разом з німцями війська УНР повернулися до Києва, кожух був замінений на армійську шинель. Шаровари або козацькі штани були зроблені з тканини кольору хакі. Хоча носилися черевики з обмотками, традиційні чоботи були підходили набагато краще під час холодної та брудної погоди. Встановлена сумка для хліба зазвичай використовувалася, щоб носити додаткові боєприпаси. Чорні гайдамаки, який утворювали другу частину цього Коша, набрані в основному із студентів і школярів Києва, мали чорні шлики й носили шинелі від самого початку.

В2: Солдат полку ім. Івана Богуня, взимку 1918 р.

Цей підрозділ був сформований у жовтні 1917 року, як представник у Києві полку Лицарів Святого Георгія, який складався з вояків, що одержували вищу військову нагороду Імператорської Росії. Після проголошення незалежності полк був перейменований на честь Богдана Хмельницького, одного з лідерів козачого повстання в сімнадцятому столітті проти польського панування. Більшість з його офіцерів не погодилася з концепцією окремої української армії і залишили полк в кінці осені 1917 року, в той час як інші вирішили вивісити білі прапори під час боїв з більшовиками в січні 1918 року. Цей солдат зняв кокарду для того, щоб вказати свій нейтралітет. Він одягнений у відповідності до зразків військової моди на той час, з верхівкою кашкета завернутої донизу з боків і укорочений мундир. Помаранчева облямівка на манжетах та штанах та помаранчево-чорні смугасті стрічки на грудях мундиру були відмінністю Георгіївського підрозділу, але погони були зняті, оскільки багато солдатів не любили цей знак розрізнення царського

Гнат Стефанів, полковник УГА, 1919 рік. Чітко видно офіцерську зубчатку, зигзагоподібний малюнок на комірі, й нарукавні знаки розрізнення, встановлені правилами у квітня 1919 року.

режиму й не виконали наказ у січні 1918 щодо введення нових синіх погонів із жовтою облямівкою. (Оригінальні погони показано в журналі «МАН» №364: Російська армія 1914-18 рр., Ілюстр. Н7).

В3: Рядовий, 1-ша Українська (Синьожупанна) дивізія, березень 1918 р.

1-ша Синьожупанна дивізія прибула до Києва в березні 1918 року. Вона призначалася для підтримання внутрішньої безпеки, а не бойових дій, тому її уніформа була більш «національною», ніж військовою, заснованою на традиційному українському селянському одязі з деякими козацькими рисами. Довгополий жупан (пальто) мали від трьох до п'яти великих складок на спині. 1-ша дивізія мала невеликий шлик, забезпечений великою синьожовтою розеткою на хустряній шапці. 2-га дивізія цього не мала. Шлик, як правило, звисав спереду, але з невідомих причин він був повернений уліво під час першого параді. Німці дали 1-й дивізії трофейну російську зброю, але німецьке особисте спорядження, яке було змінено на російський зразок відразу ж після приїзду дивізії до Києва.

С: Гетьманат

С1: Капітан, 1-й Сердюцький (гвардійський) піхотний полк, 1918 р.

Це була єдина збройна сила, яку німці дозволили сформувати гетьману, окрім охоронних військ і особистого ескорту. Хоча її солдати й офіцери були відібрані з найбільш консервативних елементів, вони не воювали завзято під час протигетьманського повстання, і більшість зрештою приєдналася до Директорії. Тільки кавалерія отримала нову форму одягу (аналогічну тій, що була в імператорських російських гусарів, але в синіх і жовтих тонах), а більшість інших відділів носили стандартну російську польову армійську уніформу – так звані «френчі» – з новими погонами і кокардами. Деякі офіцери були одягнені в нові кольорові кашкети і скористалися положенням, яке дозволяло їм мати темні манжети і коміри (в даному випадку, із сіро-польового матеріалу). Смути на штанах були окремі для цього підрозділу. Коли супротивники гетьмана прийняли червоні розетки в кінці 1918 року, ті, хто залишився йому вірним вибрав білі (часто поміщали їх позаду кокарди на головному уборі, як тут показано). Оснащення було російським зразка 1912 р.

С2: Гетьман Павло

Скоропадський, 1918 р.

Павло Скоропадський був нащадком Івана Скоропадського, гетьмана (стара назва козацького лідера в Україні) в період між 1708 і 1722 рр. Хоча він запровадив уніформу козацького стилю в армії, сам він ніколи не носив її (так само він не носив службову форму, як це робили ті, хто служив в старій російській армії). Замість цього, він був одягнений у чорну уніформу Кавказької козачої лінії, або її білий варіант. У нього була кавказька шабля і кинджал, також він носив з собою мініатюрну булаву, старий символ української влади. Як правило, єдиною прикрасою, яку він носив, був хрест ордена Святого Георгія (4-го класу), яким він був нагороджений за боротьбу з німцями

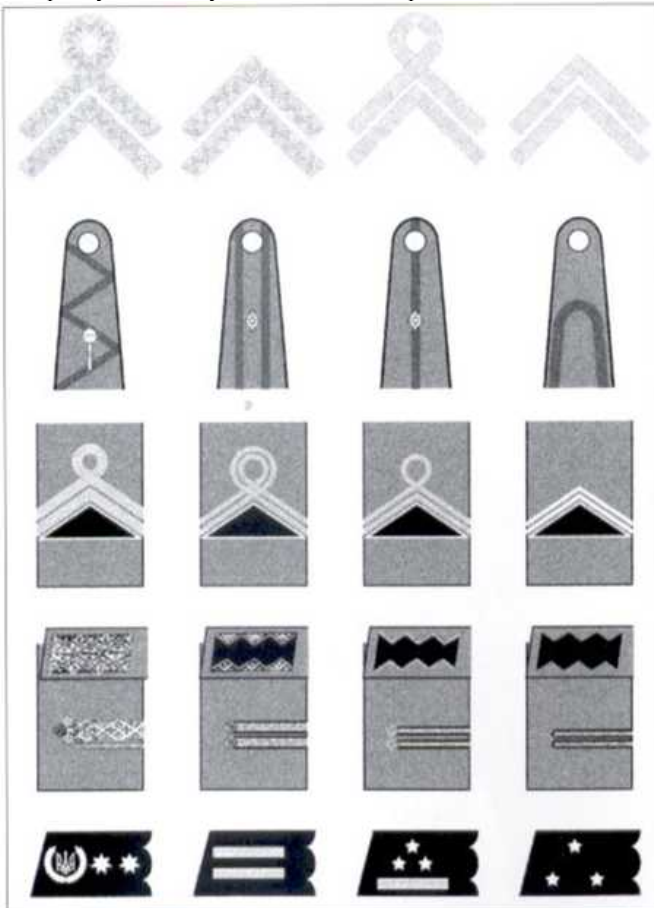

Полковник Михайло Кошук, командир 4-го полку 1-ої дивізії Української Національної армії (УНА) – колишньої 14-ої дивізії СС. Зверніть увагу на облямовану мазепинку з овальною кокардою, нові знаки відмінності (три «точка» і смуга середнього розміру), і відсутність знаків розрізнення на комірі.

в серпні 1914 року, проте, кайзер Вільгельм II нагородив його орденом Червоного Орла (1-го класу) під час свого візиту до Німеччини, і це показано на його грудях.

СЗ: Значковий Гетьмана України (особистий ад'ютант Гетьмана України), 1918 р.

Хоча гетьман Скоропадський виступав за можливу федерацію з білою Росією, він намагався розробити окремий національний стиль уніформи. Протягом літа 1918 року його штаб-квартира, особистий ескорт, підрозділи Сердюків (гвардія) і всі генерали отримали нову форму на основі жупана (пальто) псевдо-козацького стилю. Помічники гетьмана носили трилисники на кінцях нагрудних шнурків і на маківці головного убору. Зверніть увагу на значок у вигляді схрещених булав над кокардою головного убору, і аксельбанти, які носили ад'ютанти в старій російській армії. Цей значковий також носить позначку ескорту й червону облямівку на золотистих мереживних погонах,

разом з орденом Святого Володимира (4-го ступеня з мечами), і знак випускників Академії Генерального штабу старої російської армії. Маленька золота пластинка на ремені кашкета була відмінністю Сердюцької дивізії. Він носить офіцерські шаровари замість установлених галіфе.

D: ДИРЕКТОРІЯ

D1: Майор, штаб 1-ої Козацько-Стрілецької (Сірожупанної) дивізії, 1918-19 рр.

Уніформа дивізії була цікавою спробою поєднати старі козацькі традиції із сучасним польовим одягом і була моделлю для подальшої спроби Директорії зробити те ж саме. Характерний сірий матеріал насправді був незабарвленою австрійською вовняною тканиною поганої якості.

Дивізія мала свої знаки відмінності у вигляді горизонтального колоса пшениці на золотому, яке носило на комірі, спочатку з синьо-жовтою смугою позаду і пізніше, після передачі його Україні, на малиновому комірі, як туг показано, для співробітників штабу дивізії, медиків, чиновників і священників, зеленому – для піхоти, червоному – для артилерії і чорному – для інженерів. Червона розетка під кокардою головного убору носилася всіма військами Директорії з кінця 1918 року до початку 1919 року. В січні 1919 року вояки дивізії носили білі пов'язки під час нічного нападу на місто Овруч, яке було захоплено червоними. «Сірожупанники» продовжували боротися у складі військ Директорії до кінця 1920 року, уцілілі в кінцевому підсумку бути інтерновані в Польщі, проте збереглося мало свідчень про їхню уніформу після середини 1919 року.

D2: Отаман (командир) повстанського загону Божко, 1919 р.

Спроба Директорії впровадити нову форму на основі традиційного козацького одягу не вдалося через брак часу і ресурсів, але деякі підрозділи намагалися одягтися в стилі, якому вони надавали перевагу. В основному це були кавалерійські або партизанські загони, і фактичні деталі зазвичай залежали від наявних можливостей та індивідуального смаку. Найскладніші наряди носили командири різних напівсамостійних партизанських загонів, такі як отаман Божко, командир «Запорізької Січі» (пізніше 2-ї дивізії армії УНР). Для того, щоб виглядати справжнім лідером козацтва він навіть увірвалися до музею і взяв звідти булаву старого козацького полковника і шаблю 17-го століття... Влітку 1919 року самовільний Божко був заарештований і його дивізія була розформована.

ЗНАКИ РОЗРІЗНЕННЯ

(Перший рядок) Центральна Рада, грудень 1917 р.: *отаман армії* (командувач армією); *отаман бригади* (командир бригади); *сотник* (командир роти); *чотар* (сержант взводу).

(Другий рядок) Гетьманат, червень 1918 року: *генеральний значковий* (генерал-лейтенант); *військовий старшина* (підполковник); *значковий* (лейтенант); *призовний ройовий* (капрал).

(Третій рядок) УНР, квітень 1919 р.: *отаман* (генерал), *осавул* (підполковник); *чотар* (лейтенант); *ройовий* (капрал).

(Четвертий рядок) УГА, квітень 1919 р.: *генерал-поручник* (генерал-лейтенант); *підполковник*; *поручник* (старший лейтенант); *вістун* (капрал).

(Нижній рядок) УНР, квітень 1920 р.: *генерал-поручник* (генерал-лейтенант); *підполковник*; *сотник* (капітан); *ройовий* (капрал).

(Малюнок Дмитра Адаменка)

D3: Рядовий, кінний полк Чорних Запорозжів, 1919 р.

Цей яскравий полк був утворений в 1917 році і зарекомендував себе як своєю відчайдушністю, так і своєю мужністю. Він викликав зіткнення з білими військами Денікіна в Києві в серпні 1919 року, що призвело до витіснення військ Директорії з цього міста. Протягом зими 1917-18 рр. чорношличники носили чорну або сіру козацьку уніформу й малі хутряні шапки з надзвичайно довгими чорними шликами. Під час періоду Гетьманату вони носили стандартну форму кавалерії, але протягом зими 1918-19 рр. після падіння гетьмана їм вдалося отримати поставку чорного та світло-сірого сукна і повернувся до своєї старої уніформи. На жаль, не було ніякої можливості поповнити її запаси, так що до кінця року вони (як і більшість українських частин) були в лахмітті. Цей солдат озброєний козацькою шашкою зразка 1881/1909 р. і кавалерійським револьвером.

E1: Офіцер Генерального штабу, 1919 р.

Навесні 1919 Директорія змушена була визнати, що уніформа козацького стилю була занадто непрактичною для польового носіння й занадто дорогою для масового виробництва. В результаті була представлена нова уніформа, яка нагадувала зразки квітня 1918 року. Рід військ мав визначатися за кольором околиці головного убору, коміра, і тканинних трикутників над манжетами; знаки відмінності прийняли форму нашивок у вигляді петлі, носили вище трикутника. На практиці навіть ця спрощена форма виявилася занадто складною для армії, яка постійно перебувала в боротьбі не на життя, а на смерть, і в результаті більшість солдатів і багато молодших офіцерів взагалі не мали знаків розрізнення. Щоб виправити це, в липні 1919 року великий тканинний тризуб кольору роду військ (тут чорний з білою облямівкою) був доданий на верхній лівий рукав.

E2: Головний Отаман (головнокомандувач) Симон Петлюра, 1919 р.

Петлюра носив встановлену польову уніформу, введenu в квітні 1919 року зі спрощеними знаками розрізнення, затвердженими в липні. Його знаки відмінності розміщуються безпосередньо на прямому комірі; генерали носили їх з обох боків коміра, а всі молодші ранги – тільки праворуч, ліворуч були знаки роду військ. Великий тризуб кольору роду військ носився на лівому рукаві; колір не вказувався для генералів, але більшість носили золотистий тризуб, як це робить тут Петлюра.

E3: Офіцер, 1-й Гуцульський полк морської піхоти, 1919 р.

Створення цього полку весною 1919 року було одним з небагатьох успіхів військового співробітництва між УНР та ЗУНР. Полк була створений УНР, але більшість вояків були гуцулами (українцями, що живуть у Карпатах) із ЗУНР. 2-й полк морської піхоти був створений влітку 1919 р. з громадян УНР. Наприкінці 1920 року обидва полки були об'єднані і зведені до однієї роти. 1-й полк носив цю гарну чорну уніформу з малиновими і

Командир взводу УПА чотовий Іван Петрович (псевдо – «Лісовик»). Зверніть увагу на значок у вигляді щитка із тризубом на кашкеті.

золотими знаками розрізнення, а другий змушений був носити російську військово-морську уніформу. Інші ранги 1-го полку носили безкозирку з назвою полку золотими літерами на чорній стрічці. Незважаючи на те, що полк був військовою одиницею армії УНР, морські піхотинці носили знаки розрізнення УГА; зверніть увагу на три золоті манжетні смуги, увінчені розетками.

F: ЗУНР

F1: Кавалерист, 1-ша бригада УГА, 1919 р.

Кілька кавалеристів ще з австро-угорського Українського легіону служили в якості охоронців штаб-квартири і кур'єрів. Навіть незважаючи на те, що УГА отримала певну кількість українських вояків зі старих австрійських кавалерійських полків, вона все ж не змогла створити сильну кінноту. Було створено одну кавалерійську бригаду з двох полків разом з одним окремим полком, але вони ніколи не грали значну роль у боротьбі. Колишні вояки Легіону намагалися зберегти свою стару форму (у тому числі ротонду австро-угорської кінноти), але з додатком нових знаків розрізнення УГА. Червона зубчатка або зигзагоподібний комір був нестатутним.

F2: Підполковник, кавалерія УГА, 1919 р.

Для уніформи УГА, введеної в квітні 1919 року, використовували сіро-зелений матеріал зі старих австро-угорських складів. Хоча деякі підрозділи продовжували носити мазепинки, головний убір УСС, більшість з них носили кашкет, як показано тут. Окремо від знаків розрізнення на манжетах, найбільш характерним елементом була зубчатка, в даному випадку встановленого для кавалерії жовтого кольору. Цей зразок залишався характерною рисою уніформи, який потім носили українські частини під час Другої світової війни. Шабля була австро-угорською зразка 1904 року з монограмою «Kaiser Karl» на її темляку. (Див. також «МАН» №305: Громадянська війна в Росії (2): Білі армії, Ілюстр. С3; зауважимо, однак, що блакитний верх кашкета на малюнку є невірним).

F3: Булавний десятник Народної Сторожі, ЗУНР, 1919 р

Після п'яти років війни було багато дезертирів, біженців та колишніх військовополонених, в основному в сільській місцевості. На протипагу їм була створена Народна Сторожа з місцевих добровольців, багато з яких були колишніми австрійськими жандармами. Охорона не мала офіційної уніформи або знаків відмінності аж до серпня 1919 року, коли були введені окремі головні убори, коміри й знаки відмінності. Цей старший сержант все ще носить пальто колишньої австрійської жандармерії з нашивками за вислугу років, але разом з новими українськими відзнаками. Нагороди також від старого режиму: Ювілейний Хрест для цивільної служби 1908 року, і Знак 2-го класу за хорошу службу. Він озброєний жандармським карабіном системи Манліхера зразка 1895 р. і шаблею жандармського зразка для старших сержантів.

G: ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА

G1: Молодший офіцер, Карпатська Січ, 1939 р.

Ця воєнізована організація виникла березня 1939 для захисту невеликої недавно проголошеної держави – Карпатської України.

Група реконструкторів в автентичній формі Української повстанської армії. Людина, що присіла, ліворуч носить поліцейську форму, модифіковану відповідно політики УПА, із смугою на мазепинці й синьо-жовтим нарукавним шитом, другий носить уніформу поліції Генерал-губернаторства; людина, яка стоїть ліворуч, носить один з багатьох варіантів уніформи «Schuma», із жовто-синім прапором із роздвоєним кінцем на комірці; чоловік у центрі носить світло-сірий (можливо саморобний) мундир УПА, а третій – зелений мундир Української земельної служби з надписом на манжеті «LANDDIENST UKRAINA» («Земельна служба України») – структура, яка в Луцьку готувала з місцевих жителів агрономів та інших керівників нижчого ступеня для ведення господарства адміністрації районів та державних німецьких мастків. У 1943 році члени цієї школи у повному складі перейшли в УПА. – Прим. пер.)

Уніформа була сіро-зеленого кольору, як і в УГА; напевно цей міг колір бути обраний ще й тому, що чеські й угорські супротивники Січі носили уніформу кольору хакі. На параді офіцери носили цю форму з білою сорочкою й темною краваткою. У вояків були обмотки замість польових чобіт, і прості ремені. Єдиним знаком розрізнення була жовто-блакитна стрічка на «V»-подібному вирізі кашкета. Добровольці мали чеське оснащення та стрілецьку зброю.

G2: Офіцер батальйону «Роланд», 1941 р.

Ці два українські батальйони, які супроводжували наступ німецьких військ на Україну, окуповану радянськими військами, офіційно називалися – спеціальна група «Нахтігаль» («Соловей») і Організація «Роланд». Обидва підрозділи були недовговічними, їх розформували в кінці 1941 року. «Нахтігаль» носив німецьке армійське обмундирування без спеціальних знаків, за винятком малих синьо-жовтих петель, які дехто носив на погонах, але «Роланд» мав власну уніформу, перероблену зі старої чехословацької армійської уніформи, але з одним шнуром через плече замість погонів, малинову зубчатку УГА на комірці, спеціально розроблені знаки відмінності на манжетах; українські кокарди з тризубом на пілотиці, й жовту нарукавну пов'язку з написом «Deutsche Wehrmacht» чорного кольору.

G3: Унтер-офіцер українського батальйону безпеки, 1942 р.

У липні 1941 року німецька Ordnungspolizei (поліція порядку) на окупованих Східних територіях приступила до організації в Україні муниципальних формувань під назвою «Schutzmannschaftsbataillonen» (охоронні батальйонів). Ці підрозділи «Schuma» носили різну форму, починаючи від уніформи колишньої радянської армії до чорної уніформи «загальних СС», а деякі навіть встигли створити свою власну форму і знаки розрізнення. Ці початкові наряди виявилися непрактичними для ведення бойових дій і були поступово замінені на стандартну зелену уніформу поліції або навіть сіро-польові мундири вермахту мундири, часто з якимись українськими знаками, наприклад, малиною зубчаткою, як показано тут, на комірці гімнастерки поліціянта. (Див. також «МАА» №142: Партизанська війна 1941-45 рр., Ілюстр. В2 і В3.)

Н: ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА І ПІСЛЯВОЄННИЙ ЧАС

Н1: Рядовий, Українське Визвольне Військо, 1943-44 рр.

УВВ було створене в 1943 році як головна організація для всіх українських частин розкиданих по всьому

вермахту. У теорії їх уніформа повинна була бути такою ж, що й в «Osttruppen» («Східних військах») німецької армії, з тим ж знаками розрізнення царського стилю, як і в Російській визвольній армії (РОА), але з «національними» кокардами й нарукавними шитами. Останні були синьо-жовтими (як і в УНР), а не пізнішими жовто-синіми, і носили тризуб білого контуру і напис «УВВ». Передбачалося, що солдати УВВ повинні були видалити орел і свастику зі своїх німецьких головних уборів і мундирів, але на практиці мало хто це зробив.

Н2: Майор, Українська Національна армія, 1945 р.

Тільки в березні 1945 року Третій Рейх погодився визнати Український національний комітет і створити Українську Національну армію. Нова форма була розроблена швидко, але тільки кільком офіцерам вдалося отримати її до закінчення війни. Тим не менше, інші війська прийняли її вже в союзницьких таборах для полонених. З логічних причин вона була заснована на німецькій уніформі, але з українськими кокардами, погонами й комірами. Цей колишній член 14-ї дивізії СС «Галичина» має нову кокарду й знаки розрізнення. Він зняв знаки СС із коміра й нарукавного орла, але зберіг галицький нарукавний щиток. Він також вирізав срібного галицького лева з коміра й додав його на праву сторону головного убору.

Н3: Командир, Українська Повстанська армія, 1949 р.

Перші українські націоналістичні партизанські загони не мали офіційної уніформи, але більшість їх членів прийняли деякі форми національної символіки, такі як жовто-сині або синьо-жовтих нарукавні пов'язки, нашивки або саморобні значки у формі тризубу. УПА, створена ОУН (р), на початку 1943 року не мала офіційної уніформи, хоча деякі проекти існували. Її члени зазвичай носили суміш цивільного одягу й німецьких чи радянських предметів одягу. Також носилися угорські, італійські та словацькі предмети обмундирування, а після 1945 року – ще й чеські та польські. По мірі збільшення УПА, вона розробила власну систему постачання для забезпечення різних потреб, включаючи формений одяг. Останній, як правило, виготовлявся з сірого домотканого матеріалу місцевими кравцями. Цей командир носить типову суміш одягу: кашкет підігнаний під мазепинку (популярний головний убір серед складу УПА), мундир Ваффен-СС з видаленими знаками розрізнення, і радянські штани. Він носить пам'ятний нагрудний знак підрозділів «Роланд» і «Нахтігаль», озброєний автоматом ППШ-4, пістолетом Люгера «Парабелум» P08 і німецькими гранатами.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК

Цифри жирним шрифтом відносяться до ілюстрацій.

Австрія 3
Австро-Угорська імперія 3-4
крах 5-6, 22

Білі росіяни 5
Божко, отаман **22**
Буковина 3, 4, 7, 33

Ваффен-унтершарфюрер, 14-а дивізія **41**
Вільгельм II, кайзер, імператор Німеччини **5**
Вовк, генерал-майор **23**

Галицьке князівство 3, 4, 6, 7

Директорія. 17-22
Дідушок Василь, капітан **3**
Друга світова війна
вплив на Україну 6-7
українці на службі Німеччини 36-40

Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР) 5, 22-4, 33

Карпатська Україна 6, 7, 33, 35-6
хронологія 36

Козаки 4, 9, 10, 11, 13, 14, 16
Крим 5

Київське князівство 3, 6
Кошук Михайло, полковник **45**

Львів 5

Нацистсько-радянський пакт (1939) 6
Німецько-радянського пакт про ненапад (1939) 6

«Орел», отаман групи повстанців **21**

партизанські сили 33-4, **34**
Перша світова війна
українці на службі Австро-Угорщини 7-8
українці на службі Росії 8-9
Петлюра, Симон **Е2**, 46
Петрович Іван (командир взводу) **46**
Польща, королівство 3, 5, 6, 35

Радянського Союз 3, 6
релігійна орієнтація 3
Російська Громадянська війна (1918-20 рр.) 5
Російська імперія
крах 5-6
Російсько-польська війна (1919-20 рр.) 5
Румунія 4, 6, 35

Синьожупанна дивізія **10**, 11

Сікевич Володимир, генерал-лейтенант **20**
Сірожупанна дивізія **11**, **12**, 14
Січ (українська націоналістична організація) 7, 9
див. також стрілецькі добровольці
Січові Стрільці 8, 12, 13, 13, 18, 19, 24
Скоропадський Павло, Гетьман **5**
Словаччина 3, 4
Сокіл (українська націоналістична організація) 7
Стефанів Гнат, полковник **44**
Стрілецькі добровольці 7, 8
див. також Січ (українська націоналістична організація)

Татари 4, 5

Україна та її території, **4**, **37**
хронологія 7
прагнення державності, 3, 5, 6
список скорочень 2
Українська Галицька армія (УГА) 23-4, 33
Українська Народна (Східна) Республіка (УНР) 3, 5
панцерники **6**
Центральна Рада 9-13
Директорія 17-22
Гетьманат, 13-16
місія в Росію **14**
Українська Національна армія (УНА) 41
Українська Повстанська армія (УПА) 42-3
Українська Соціалістична Радянська Республіка 34-5
Українські підрозділи у Першій світовій війні
у складі австро-угорської армії 7-8
у російській армії 8-9
Українські підрозділи у Другій світовій війні
в німецьких військах 36-40
уніформа
генерал-лейтенант, Шандрук Павло **41**
Гетьманат
ад'ютант гетьмана України **С3**, 45
капітан, 1-й піхотний полк Сердюків **С1**, 44
Гетьман Павло Скоропадський **С2**, 44-5
Директорії
Головнокомандувач **Е2**, 46
офіцер Генерального штабу **Е1**, 46
майор, 1-й Козачий полк Сірожупанної дивізії **Д1**, 45
офіцер, 1 Гуцульський полк морської піхоти **Е3**, 46
отаман повстанців **Д2**, 45
рядовий, кінний полк Чорних Запорожців **Д3**, 46
Добровольць, Легіон УСС **А1**, 43
Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР)

кавалерист, 1-а бригада, УГА **FI**, 46
підполковник, кавалерії УГА **F2**, 46
офіцери **23**
Народна Охорона **F3**, 46

Карпатська Січ **35**
офіцер, Друга світова війна **G1**, 46-7

обер-лейтенант, поліція Генерал-губернаторства **40**
офіцер, Галицько-Буковинський курінь Січових Стрільців **A3**, 43-4
офіцер, Друга світова війна **G2**, 47

«Роланд» батальйон **39**
рядовий, Січові Стрільці **22**

сержант / офіцер, Українські Січові Стрільці **8**
Січ 8
Сокіл 8
Стрільці 8
Сушка Легіон **37**
Українське Визвольне Військо
рядовий **Н1**, 47
Українська Галицька армія (УГА)
офіцери **44**
рядові **33**
Українська Народна Республіка, Східна (УНР)
капітан **18**
офіцери **16**, **17**, **18**, **19**, **20**, **21**, **22**
рядовий, 1-а Синьожупанна дивізія **B3**, 44
солдат, полк Івана Богуна **B2**, 44
солдат, **43**
добровольць, курінь Червоних Гайдамаків **В1**, 44
Українська Національна армія (УНА) 41
майор **Н2**, 47
офіцери **45**
Українська Повстанська армія (УПА) **42**, 42-3, **43**, **47**
командир **Н3**, 47
офіцери **46**
унтер-офіцер, Легіон Українських Січових Стрільців **A2**, 43
унтер-офіцер, охоронний батальйон Другої світової війни **G3**, 47
Центральна Рада 11-13
штурман / унтер-офіцер, Ваффен-СС **39**
«шума», підрозділ **38**

Центральна Рада 9-11
знаки розрізнення **45**

Червоні росіяни 5
Чехословаччина 4, 6, 35
Чорних Запорожців полк **15**

Шандрук Павло, генерал-лейтенант **41**

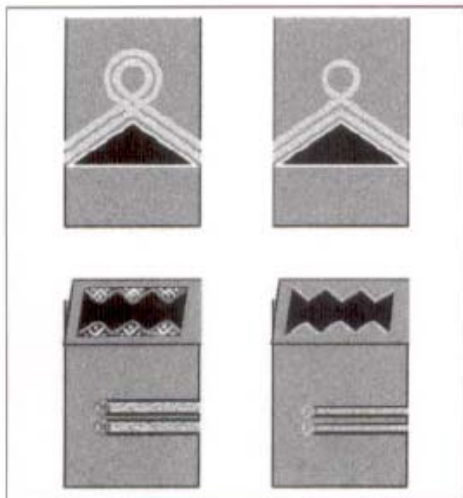
Уніформа, оснащення, історія та організація
військових сил в світі в минулому і сьогодні

Кольорові ілюстрації

Фотографії

Знаки розрізнення

Неперевершена детальність

Українські Армії 1914-55 рр.

В Європі нема такого регіону, історія якого зазнала більших тортур, ніж Україна. Протягом ХХ століття Австрія, Польща, Росія, Німеччина, Угорщина, Чехословаччина й Румунія змагалися за владу над частиною цієї величезної і роздробленої території; і її розділений народ раз у раз піднімався в марних спробах завоювати собі незалежність. Вперше на Заході, ця книга дає короткий огляд всіх різних збройних сил, створених з українців, їх форму та знаки розрізнення. Книга проілюстрована кольоровими зображеннями і вкрай рідкісними фотографіями, починаючи з Великої війни до повоєнних часів Другої світової війни, коли українські партизани продовжували кидати виклик радянській владі аж до середини 1950-х років.